

УДК 94:930.22:77.03:070(47+477)

Ф. Г. Турченко

СВІТЛИНА “КОМБАТ”: МІФ І РЕАЛЬНІСТЬ (НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ НАРИС)

У статті розкривається історія відомої фотографії “Комбат” Макса Альперта. Розглядаються різноманітні версії її появи, описуються пошуки прототипу зображеного на ній командира, місця, часу і обставин фотографування. Увага акцентується на аналізі достовірності документів, правдивості інформації, наведеної в публікаціях журналістів і свідченнях ветеранів. Автор відходить від суто героїзованої версії історії про “Комбата”, яка домінує в українських і російських публікаціях останніх десятиліть. На підставі ретельного аналізу історичних джерел розвінчується міф про “Комбата”, як політрука Олексія Ёрьоменка.

Ключові слова: світлина “Комбат”, політкерівник, міфотворчість, фальсифікація.

“Є дві правди. Одна дійсна, реальна правда. Друга – вигадана, неіснуюча, така, якою хотіли б її бачити. Вона вважатиметься за дійсну, а дійсна – за ворожий наклеп”.

Олександр Довженко

Передмова

Наведені в епіграфі слова з “Щоденника” Олександра Довженка, написані ним 18 листопада 1942 р., у самий розпал Другої світової війни, якнайкраще ілюструють нашу розповідь.

Мова у ній йтиме про подію, зафіксовану у загальновідомій світлині радянського фотокореспондента Макса Альперта під назвою “Комбат”. Вона була розтиражована мільйонами примірників в різноманітних вітчизняних і зарубіжних виданнях. На фотографії зображений командир з пістолетом у руці, піднятою над головою, який в момент високого духовного пориву піднімає бійців в атаку.

Рис. 1. Світлина Макса Альперта “Комбат”

Світлина “Комбат” – талановитий твір фотомайстра. Поряд з монументом Батьківщини-матері у Волгограді і пам’ятником радянському солдату у Трептов-парку в Берліні, вона стала одним з символів участі СРСР у Другій світовій війні, яка у радянській інтерпретації називається Великою Вітчизняною війною.

“Комбат” неодноразово був увіковичений у камені і бронзі. Рішенням Запорізької обласної ради народних депутатів на Алеї Слави в Запоріжжі за мотивами однойменної світлини, як пам’ятник історії місцевого значення, була споруджена гранітна скульптурна композиція (горельєф) “Комбат” (скульптор І. Носенко). Її урочисто відкрили 9 травня 1975 р.

Алея Слави – добре відоме всім жителям, зразково упорядковане місце. Тут ростуть дубки, посаджені Героями Радянського Союзу, а з ранньої весни до пізньої осені – квітнуть квіти.

Рис. 2. Горельєф “Комбат”

На початку 1980-х років перед горельєфом з’явилася гранітна плита-обеліск, на якій вибиті слова:

“На монументе “Комбат” увековечен героический подвиг нашего земляка. увековечен героический подвиг нашего земляка. Политрук Еременко Алексей Гордеевич. Погиб 12 июля 1942 г.”.

В селі Терсянка Вільнянського району Запорізької області, де Олексій Єрьоменко працював головою колгоспу, рішенням сільської ради йому був встановлений пам’ятник-обеліск. У Токмаку на честь Єрьоменка було споруджено гранітний монумент “Комісар”. У шкільних музеях Запоріжжя, у Вільнянському районному музеї є експозиції, присвячені йому.

Луганська область – друга в Україні, де добре знають Олексія Єрьоменка. Через п’ять років після появи в Запоріжжі горельєфа “Комбат”, 7 травня 1980 р. біля траси Луганськ –

Рис. 3. Меморіал “Пам’ятник подвигу політработників”

Бахмут перед поворотом на Слов'яносербськ, на 25 – метровому кургані поставили Меморіал “Памятник подвигу политработников” (скульптор І. Шевченко). Він був споруджений за Постановою Ради Міністрів Української РСР. Вважають, що у скульптурі воїна проглядаються риси, знайомі зі світлини Макса Альперта.

Біля підніжжя Меморіалу стоїть гранітна стела, на якій викарбувані слова: “В честь героического подвига политработников Советской Армии в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.”. А нижче, дрібнішими літерами: “Подвиг А.Г. Еременко”.

Рис. 4. Гранітна стела у підніжжя Меморіалу

Крім цих меморіальних споруд в Луганській області є вулиці, площі і школи імені Олексія Єрьоменка. 12 липня 2012 р. в селі Хорошому Слов'яносербського району відбулися масові заходи за участі місцевого керівництва, присвячені 70-річчю подвигу “Комбата”. В 2010–2013 роках урочисте відзначення цієї події проводилися і в Запоріжжі. Центром заходів стала Алея Слави. Лунали заклики зробити їх традиційним, щорічним [1, с. 160–162]. Це місце було включене в екскурсійні маршрути, сюди приводили школярів місцевих та іногородніх шкіл. Всім розповідали про “Комбата”-політрука Олексія Єрьоменко – земляка, який 12 липня 1942 р. здійснив героїчний подвиг біля села Хороше Слов'яносербського району Ворошиловградської області.

Під час Революції гідності 2014 р. Алея Слави, як і пам'ятник Леніна на площі його імені біля Дніпрогесу, була обрана місцем проведення мітингів та інших антиукраїнських акцій прихильників режиму Януковича і “руського міра”. Тут 13 квітня 2014 р. відбулася знаменита “ясна неділя”. Тоді організована група сепаратистів під російськими триколорами і червоними прапорами, яка планувала взяти штурмом будинок облдержадміністрації, була зупинена проукраїнськими демонстрантами, оточена і закидана яйцями, борошном, пакетами з кефіром, фруктовими соками та ін. Ця подія знаменувала собою поразку в Запоріжжі “русской весны”, яка координувалася безпосередньо з Москви.

* * *

На тему світлини Макса Альперта “Комбат” писали понад півстоліття. За цей час з'явився досить великий масив різнопланових публікацій. Головним чином, це статті журналістів і спомини людей, які називали себе учасниками чи свідками подій. У цих публікаціях читач знайде різноманітні (а подекуди й протилежні за змістом) версії тієї миті, яку зафіксував об'єктив фотографа в образі “Комбата”.

Переважає більшість авторів погоджується, що на світлині зображено молодшого політрука Олексія Гордійовича Єрьоменка, який служив у 220-му стрілецькому полку 4-ої стрілецької дивізії 12-ої армії, яка діяла в 1942 р. на Південному фронті. В критичний момент бою, він підняв своїх бійців в контратаку і загинув від ворожої кулі. Називають і місце і час бою: поле біля села Хороше Слов'яносербського району Ворошиловградської області, опівдні 12 липня 1941 р. [1-16]. Саме там стоїть пам'ятник політичним керівникам Радянської Армії зі стелою, де написано про подвиг Олексія Єрьоменка. Ця версія з'явилася ще наприкінці 1960-х років і домінує в інформаційному просторі і сьогодні.

Але ця версія не єдина. 2005 р. з'явилася друга, згідно якої героєм світлини Альперта була інша людина – житель Кіровської області РФ старший лейтенант Павло Петров. За його власним свідченням, під час атаки на висоту 92-05 в Сталінграді 26 жовтня 1942 р. він повів за собою батальйон, але не загинув, а був поранений, видужав, а після війни працював в Кіровській області РФ у сільській школі вчителем історії. У 1969 р., у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, переїхав до Маріуполя, де і помер у віці 92 роки в 2005 р. Цю версію озвучив ветеран війни з Маріуполя Олександр Кульченко, потім її підтримали деякі журналісти і краєзнавці [17-20]. Однак, ніяких конкретних доказів вони не надали, тому широкої підтримки ця версія не одержала.

Існує і *третья версія*, прихильники якої вважають, що світлина Макса Альперта “Комбат” має постановочний характер і виконана в тилу, поза лінією фронту, чи навіть у довоєнні роки на воєнних маневрах десь на Півдні Радянського Союзу, можливо, в Середній Азії [21-25]. Йде дискусія, яка давно вийшла за рамки пошуків істини і набула яскравого політичного забарвлення з елементами громадянсько-політичного протистояння, особливо, в останні роки. Доходило до погроз з боку прихильників версії: що

“Комбат” – це політрук Олексій Єрьоменко”, “розібратися” з причінниками постановочного характеру світлини Альперта у судовому порядку.

На цю дискусію можна було б і не звертати уваги, якби вона не супроводжувалася серйозними соціально-політичними наслідками. Адже визнання постановочного характеру світлини “Комбат” ставить під сумнів усю попередню державну і громадську діяльність, пов’язану з увічненням ратного подвигу “Комбата”, який ідентифікується як політрук Олексій Єрьоменко. До цієї версії схиляються державні структури і громадські об’єднання, тисячі людей в Україні та за її кордонами. Нашим завданням є повернути дискусію навколо питання про походження світлини “Комбат” і подій, пов’язаних з нею, в рамки наукового аналізу.

Нагадаємо, що наука починається там, де висновки ґрунтуються на достовірних фактах, наявність і зміст яких можна перевірити кожен читач. Для цього в наукових текстах існує система посилань на історичні джерела, які залучаються для аналізу авторами. Найцінніші джерела цитують, чи навіть наводять їх копії, скани. Що ж стосується питання достовірності наведеної в джерелах інформації, то для її визначення розроблені спеціальні технології, які називаються *науковою критикою джерел*. Так працюють історики. Тільки у такий спосіб можна відділити “зерна від полови”, правду від політичних нашарувань і відвертої фальсифікації.

Але до останнього часу на тему “Комбату” найчастіше писали не історики, а журналісти. В контексті цього висловимо наше бачення специфіки їх роботи. Журналісти рідко вказують у своїх статтях на джерела інформації, а якщо і роблять це, то головним чином у загальному плані, сподіваючись, що їм повірять на слово. Так склалося, і у цьому є своя логіка. Газетярі пишуть для масового читача, якого не прийнято переобтяжувати зайвою інформацією, що не має прямого відношення до теми розповіді. Але принципи *професійної етики* передбачають, що кожен наведений ними факт ґрунтується на документах і свідченнях, правдивість яких не викликає сумнівів. Цей принцип нерідко порушується, тому наведена в публікаціях журналістів інформація потребує ретельної перевірки, навіть, якщо вона одержана від осіб, які були свідками подій, чи називають себе такими.

В контексті зазначеного пропонуємо почати розмову про фотографію під назвою “Комбат” з очевидного, з чим усі згодні: ця фотографія існує реально і її автор відомий – фотокореспондент Макс Альперт. Це – єдине, що можна приймати як доконаний факт. Решта питань: - постановочна вона, чи знята в умовах реального бою; на ній зображений Олексій Єрьоменко чи хтось інший; знімок зроблений 12 липня 1942 р. біля села Хороше Луганської області чи в інший час та у іншому місці – є предметом дискусії. Свою точку зору слід доводити на підставі достовірних даних, історичних джерел. Це – як судовий процес, у ході якого сторони відстоюють свою версію події, а суддя (в нашому випадку – читачі) вирішують, на чьому боці істина.

Читач, який захоче розібратися в історії зі світлиною “Комбат” і почне читати про неї статті і книги, вивчати газетні вирізки та інші матеріали, зустрінеться з безліччю різноманітних свідчень і фактів, розібратися в яких буде нелегко. Але це стандартна ситуація, знайома кожному досліднику, що прагне “докопатися” до істини. Враховуючи це, вчені розробили *наукову ієрархію* джерел історичної інформації у залежності від їх надійності.

На перше місце вони ставлять ті з них, які фіксують подію по свіжих її слідах людьми, зацікавленими в повній об’єктивності. А оскільки мова йде про конкретний епізод на Південному фронті 12 липня 1942 р. – *бій, успішна контратака і смерть* молодшого політрука Олексія Єрьоменка, то бажано передусім вивчити документи тогочасних військових структур, завданням яких було вести точну, об’єктивну фіксацію подій.

Зазначимо, що основний масив документів, які *характеризують воєнні дії на фронтах війни*, концентруються у Центральному архіві Міністерства оборони (ЦАМО) в м. Подольську під Москвою. Збереглися також газети, журнали, плакати і листівки *воєнного періоду*, які зберігаються в архівах і бібліотеках. Довіру викликають й опубліковані після війни на підставі цих матеріалів збірники документів. В останні десятиліття багато документів часів Другої світової війни викладено на сайтах різних громадських організацій і об’єднань. Зважаючи на непересічний характер світлини “Комбат”, її значний мобілізаційний потенціал і суспільний резонанс, можна припустити, що інформація про неї (*при умові, що вона виконана умовах війни*) збереглася і в архівних фондах, і на шпальтах *газет військового часу*.

Ще раз наголошуємо очевидне: вивчаючи історію із світлиною “Комбат”, бажано передовсім одержати інформацію з *архівних фондів і газет того часу*. Коли ж дослідник оперує лише споминами учасників подій, які написані через десятки років після закінчення війни, існує реальна загроза опинитися в полоні *суб’єктивного фактору* - вікових недоліків пам’яті, політичних, групових чи особистих симпатій і уподобань тощо. Кожен, хто прагне достеменно виявити, як насправді відбувалися події, повинен уникати цього “полону”.

Але, звичайно, ігнорувати спомина учасників і свідків подій дослідник також не повинен. Їх необхідно залучати. При цьому, достовірність наведеної очевидцями інформації слід ретельно перевіряти. Це навіть складніше, ніж на судовому процесі, де факти, наведені у виступах свідків, перевіряється, у тому числі запитаннями до них і присягою говорити правду. А за порушення присяги навіть передбачена кримінальна відповідальність. Нічого такого при реконструкції історичного минулого не передбачено. Тут справа обмежується лише моральним осудом відвертих фальсифікаторів.

Хто ж ці учасники і свідки подій, яких необхідно залучати для реконструкції історії з появою світлини “Комбат” і свідчення яких необхідно перевіряти?

Передовсім це її автор – фотокореспондент Макс Альперт. Гіпотетично можна стверджувати, що така його творча удача, як світлина “Комбат”, назавжди залишилася в пам’яті майстра і детально описана ним. Необхідно знайти і проаналізувати усі його спомина про це.

Немає також сумніву, що обставини появи цієї видатної світлини залишилися в пам'яті не лише самого Альперта, але і його колег – фронтових фотокореспондентів. Світлина “Комбат” цього заслуговувала. Колеги також могли дати певну інформацію про її появу.

Можна сподіватися на інформацію з “других рук” – свідчення осіб, які вже у післявоєнні роки за різних обставин спілкувалися із Альпертом з приводу появи його світлини “Комбат”. Це журналісти і ті, хто вважає себе рідними чи близькими “Комбата”.

Нарешті, можна сподіватися, що ця подія залишилася у пам'яті живих однополчан “Комбата” – солдатів і офіцерів тієї військової частини, які назвали себе однополчанами Олексія Єрьоменка.

Ідеальна схема наукового пошуку полягає у залученні до аналізу усіх цих джерел, визначення достовірності кожного, ретельного вивчення їх інформаційних можливостей, співставлення наявної в них інформації і на цій основі реконструкції конкретних обставин, у контексті яких з'явилася світлина “Комбат”.

При цьому, оскільки мова йде про конфліктні точки зору на одну подію, будемо пам'ятати ще одне правило дослідницької роботи: негативний результат пошуку на користь однієї з альтернативних точок зору, може бути позитивним аргументом на користь іншої.

Як “Комбат” став політруком

Перш ніж приступити до історії з появою світлини “Комбат” та інтерпретації подій навколо неї, декілька слів про Макса Альперта. Відомо, що під час війни він працював кореспондентом Фотохроніки ТАРС і Радінформбюро, був одним з найдосвідченіших фотокореспондентів Радянського Союзу. На його світлинах відображена вся офіційна радянська історія 1920-60-х років. М. Альперт мав доступ до найвищих державних діячів і залишив для історії фотообрази Й. Сталіна, К. Ворошилова, М. Калініна та інших діячів комуністичного режиму. У 1962 р. він опублікував свою автобіографічну книгу “Беспокойная профессия”. Фотографу, який народився 1899 р., виповнилося 63 роки і цю книгу можна розглядати як своєрідне підбиття підсумків творчого шляху майстра.

Звичайно, М. Альперт писав і про свою роботу в роки війни, зокрема про знімки, зроблені в фронтівій обстановці. Він зізнавався, що з особливим задоволенням фіксував атакуючі дії радянських військ, *“когда, воодушевленные приказом командира, наши воины, в касках, со скатками через плечо, с винтовками наперевес, бесстрашно бросились на выполнение боевого задания”* [26, с. 62-63.]. Світлина “Комбат” – саме з цієї категорії фотографій: на ній зображено початок атаки, яка закінчилася виконанням бойового завдання – взяттям важливої висоти, але командир, який підняв бійців, загинув від ворожої кулі. І здавалося б, що у своїй книзі знаменитий фотокореспондент розповість передовсім про цей героїко-драматичний епізод, що зафіксував об'єктив його фотоапарата. Але, ні! “Из серии снимков на эту тему, – пише М. Альперт, – мне кажется наиболее удачным *“В атаку!”*”. Лаконичний по композиції, он запечатлел стремительность, слитность движения идущих в бой советских солдат” [26, с. 63].

У книзі опубліковано шість кращих світлин воєнного часу, а першою стоїть “В атаку!”. Ця світлина подається нижче.

Рис. 5. Світлина М. Альперта “В атаку!”

“Публикуемый снимок, – пише Альперт, – один из первых, сделанных во фронтовой обстановке” [26, с. 63]. Запам'ятаємо ці слова.

Що ж стосується фотографії “Комбат”, то у книзі автор помістив її четвертою. Альперт згадує про неї, коли мова заходить про світлини, які відображають *“героїку і трагізм війни в ярих, запомінаючихся художественных образах”*, тобто йдеться про фотографії як твори мистецтва. Зокрема, М. Альперт пише про свою участь у виставці “Великая Отечественная война в художественной фотографии”, яка проводилася у 1948 р. у Москві і була присвячена 30-й річниці Радянської армії. На виставці було представлено 360 знімків, які належали 88 майстрам. Світлина М. Альперта “Комбат” отримала першу премію. Вона була визнана кращою. Наведемо фрагмент його книги про те, як ця фотографія з'явилася: *“Среди других моих работ на этой выставке демонстрировался снимок “Комбат”*.

Эта фотография мне представляется счастливейшей творческой удачей, предвидеть которую я, конечно, не мог, но для появления которой была всё же предпосылка: авторский замысел.

Дело было так. В штабе полка мне указали батальон, впервые присланный на передовые позиции. Ему предстояло на следующий день выбить немцев с захваченной ими накануне высоты. Я отправился к окопам, в которых расположился батальон. Разыскал командира батальона, назвал ему себя. Он оказался простым, общительным человеком, служившим до войны в конторе какого-то завода. Солдаты разговаривали вполголоса, сосредоточенно готовились к предстоящему выступлению, чистили оружие, снаряжение, писали письма родным...

Я получил согласие комбата неотлучно находиться в эти решающие минуты возле него.

Как только был отдан приказ о выступлении, солдаты в полном боевом снаряжении вышли из окопа и залегли. Комбат вышел из блиндажа следом за ними. Повернувшись по направлению к бойцам, высоко подняв над головой револьвер, он в патриотическом порыве звал бойцов в наступление...

В те считанные секунды, когда комбат приказывал бойцам действовать, я наблюдал за ним через видоискатель “Лейки”, оставаясь в блиндаже, у его входа. С той “нижней точки съёмки” и сфотографировал комбата в момент его большого душевного напряжения. Так родилась эта фотография. Она стала олицетворением, образным воплощением беззаветного мужества советского воина, готового с оружием в руках защищать родную землю” [26, с. 65-66].

З розповіді фотокореспондента робимо важливі висновки. Появі картини передував певний творчий задум. Не виключено, що з цим задумом фотограф приїхав на місце фотографування з Москви. Фотографування відбувалося напередодні атаки, яка повинна була відбутися *“на следующий день”*. Про конкретну дату і місце на радянсько-німецькому фронті, де і коли була зроблена фотографія, не говорилося. Як свідчить Макс Альперт, деякий час до фотографування він знаходився у підрозділі, бачив, що робили солдати і познайомився з героєм своєї майбутньої світлини. Виявляється, він дізнався про таку деталь біографії комбата, що той до війни працював в конторі на якомусь заводі. В його книзі немає ніяких натяків на те, що під час фотозйомки загинув командир, якого названо “Комбатом”, чи постраждав хтось інший.

Таким чином, якщо порівняти інформацію М. Альперта з тією версією події, що втілена в граніті горельєфа на Алеї Слави в Запоріжжі та в бронзі пам'ятника під Слов'яносербськом, виникає багато запитань. Але ці питання зникають, коли прийняти версію, що лежить на поверхні: все відбувалося у режимі постановочного фотографування, тобто не під час реальної атаки з метою відбити зайняту ворогом висоту, а в умовах імітації атаки.

Ця версія не придумана нами. Вона існує давно і має багато прихильників, які спираються на дуже серйозні аргументи. Головні ці аргументи будуть наведені і проаналізовані в нашому нарисі.

Але спочатку порівнюємо світлину “В атаку!”, яку Альперт вважає *“наиболее удачной”* з серії фотографій, присвячених атакуючим діям радянських військ, зі світлиною “Комбат”, яка, за оцінкою майстра, *“стала олицетворением, образным воплощением беззаветного мужества советского воина”*. Звернемо увагу на спільне і відмінне між цими фотографіями.

Не має сумніву, що обидві світлини – це твори мистецтва. Але між ними є й велика відмінність: “В атаку!” – це жива реальність, унікальна мить дійсності, схоплена талановитим майстром, а “Комбат” – авторський задум, сценарій, постановка і, нарешті, вдалий знімок. Порівняння світлин “В атаку!” і “Комбат” – це як порівняння реального прояву мужності з образним його втіленням у творі мистецтва. Глядач може не помітити цієї відмінності (і в цьому сила мистецтва!), а фотограф, якому відомі всі тонкощі ремесла і обставини появи кожної з цих світлин, це розуміє і відчуває. Адже живе життя буває багатшим, емоційнішим і глибшим, ніж сконструйована художником його образна модель. Тому й зрозуміло також, чому світлина “В атаку!” була особливо дорогою фотографу. Це був один з перших і професійно досконалих документальних знімків, які М. Альперт зробив особисто в ситуації реальної бою – *“во фронтовой обстановке”*, як він пише.

З іншого боку, не випадково на фотовиставці в 1948 р. саме “Комбат” зайняв перше місце. Адже на виставці, яка, нагадуємо, називалася “Великая Отечественная война в художественной фотографии”, акцент робився на художню фотографію, а не на фотодокументалістику, репортажні знімки. Коли стати на суто формальну точку зору, то “Комбат”, звичайно, вигравав. Якщо ця світлина справді була знята в обстановці постановочного фото, то і постать “Комбата” сприймалася як символ; “образне”, художнє втілення мужності.

За свідченням колеги Макса Альперта, фотокореспондента журналу “Советское фото” Едуарда Бетліна, версія про постановочний характер фотографії “Комбат” була поширена в середовищі фронтових кореспондентів. В своїх споминах “Второй фронт Иосифа Сталина” він описує розмову, під час якої Яков Халіп, відомий майстер радянської фотографії (1941–1945 рр. працював фотокором газети “Красная

Звезда” і Радіоінформбюро), в компанії колега (бесіда відбувалася після закінчення війни) сказав: “...И, раз уж к слову пришлось, замечу, что знаменитая фотография Макса Альперта, которую стали называть “Комбат” и которая стала в полном смысле слова символом сражающейся Красной армии, ну, та, где командир с пистолетом в руке поднимает в атаку бойцов, фотография эта снята в глубоком тылу, на территории Среднеазиатского военного округа - то ли в Ташкенте, то ли в Алма-Ате, я уж теперь не помню. Да об этом никто и не знал тогда, все думали: вот какой отчаянный репортер – в самую гущу боя влез....”

При этом разговоре не присутствовал Макс Владимирович Альперт тот самый, который знаменитого “Комбата” снял, и когда я потом рассказал ему о нашем разговоре и о том, что я, как и многие мои сверстники, многого, слишком многого не знаю о Большой войне, он подтвердил: да, снимок этот сделан в глубоком тылу, и не его, Альперта, вина, что бильдредакторы центральных газет – то ли сами, по своей инициативе, то ли по указанию свыше – никогда о месте и времени съемки не упоминали [27].

Таким чином, для військових фотокореспондентів – колега Альперта, - не було таємницею, що “Комбат” – постановочне фото (імітація атаки), виконане в тилу.

В історії Другої світової було багато цікавих постановочних фотографій з різних театрів воєнних дій. Робилися вони не лише в СРСР, а й у США, Великобританії та інших країнах, які воювали з нацистами та їх союзниками. Створювалися постановочні фото і в Німеччині. Тобто, фіксувалися події, яких в дійсності не було. Це фантоми, авторські конструкції, або, як у М. Альперта, “творчі задуми”. Серед них були і вдалі, і невдалі. Інколи вони перетворювалися в твори мистецтва. У випадку з “Комбатом” Макса Альперта – це високе мистецтво.

Але те, що було добре відомим про світліну “Комбат” вузькому колу спеціалістів – військовим фотокореспондентам, виявилось цілковитою таємницею для широкого загалу. У 1948 р., коли в Москві проходила виставка, про високу оцінку цієї світліни написала навіть газета “Красная Звезда”. Вона лише скупо констатувала сам факт відкриття виставки, не згадавши переможця і його світліну [28].

А малотиражна книга “Беспокойная профессия”, надрукована майстром в серії “Библиотека фотолюбителя” в 1962 р., була написана так, що не внесла ясності в це питання. Читаючи її, обізнані колеги все розуміли, а далекі від теми читачі продовжували залишатися в полоні ілюзій. Тож особливого інтересу у суспільстві світліна “Комбат” не викликала.

Ситуація радикально змінилася в березні 1965 р., коли цей твір Макса Альперта був надрукований в центральному органі ЦК КПРС газеті “Правда”, тираж якої становив декілька мільйонів примірників. Всі знали, що у “Правді” без серйозних причин нічого не друкувалося. Якими ж були ці причини? Вони обумовлені істотною корекцією керівництвом КПРС політичного курсу Радянського Союзу? Чим вона була викликана?

Нагадаємо, що 1961 р. на XXII з’їзді правляча в СРСР комуністична партія оголосила, що “нинішнє покоління радянських людей буде жити при комунізмі”. Була загальна ейфорія, але вона швидко розвіялася. Замість зростання життєвого рівня в 1962–1963 рр. в СРСР почалися голодні бунти і довелося закуповувати за кордоном хліб. Перспектива комуністичного майбутнього стала примарною і перетворилася на тему популярних анекдотів. В цих умовах в 1964 р. Микиту Хрущова на верхівці радянського партійно-державного Олімпу замінив Леонід Брежнев. Відійшовши від “ліберального курсу” свого попередника, Брежнев обрав неосталінізм. В перспективу комунізму в 1980 р. мало хто вірив і необхідно було шукати нову консолідуючу ідею, яка б об’єднала під керівництвом КПРС різні соціальні і національні групи СРСР. В якості такої ідеї було обрано перемогу Радянського Союзу у Другій світовій війні. Тим, хто народився 1945 р., було вже майже двадцять. Про війну в її героїзованому варіанті, препарованому стандартним набором радянських ідеологем, вони знали з підручників, художньої літератури, кінофільмів, засобів масової інформації, лекцій партійних пропагандистів. Знали і сприймали, бо альтернативної інформації одержували мало і була вона безсистемною. Батьки, які все ще пам’ятали воєнне лихоліття, у більшості своїй говорили про нього мало й неохоче. Саме при Брежневі у 1965 р. було поновлено свято Дня Перемоги у Вітчизняній війні як вихідний.

Знову на перший план висувалися тези про основні причини перемоги радянського народу над нацизмом, які повинен був засвоїти кожен радянський громадянин. Серед них, як незаперечна істина, була теза про керівну роль комуністичної партії (а значить, на фронті – політруків), про єдність партії і народу, полум’яний радянський патріотизм, масовий героїзм, дружбу народів СРСР і провідну роль “старшого брата” – російського народу. Знову заговорили про особливу роль у війні Й. Сталіна. Про гірку правду війни не згадувалося. Вона не вписувалася в заполітизовану і героїзовану версію, яка закарбовувалась у масову свідомість усіма можливими засобами ідеологічного й адміністративного навіювання.

В цій ситуації, згідно з відомою радянською традицією – “Нічого в Радянському Союзі немає більш непередбачуваного, ніж минуле”, історію почали підлаштовувати відповідно до нової лінії партії. Про необхідність дотримуватися об’єктивності у висвітленні минулого ніхто всерйоз не говорив.

Цікавий епізод. В 1967 р. відбулася бесіда генерала Олексія Єпішева – в 1962–1985 рр. начальника Головного політичного управління Радянської армії і Військово-Морського Флоту СРСР – з редактором “Военно-исторического журнала” генералом М. Павленком і доктором історичних наук В. Кулішем – відомим спеціалістом з історії Другої світової війни і участі в ній СРСР. Вчені торкнулися питання про правду в історичній науці, необхідність об’єктивного висвітлення участі Радянського Союзу в Другій світовій війні, зокрема, відновлення, “без изъятия” справжнього ходу війни, довоєнного і післявоєнного становища в країні. У відповідь О. Єпішев цинічно виклав своє кредо: “Кому нужна ваша правда, если она мешает нам жить?”

[29, с. 5]. Перефразовуючи слова Олександра Довженка з епіграфа, “дійсна, реальна правда” – відкидалася, а її заміняла “друга – вигадана, неіснуюча, така, якою хотіли б її бачити”.

В нагоді стала кінофотодокументалістика. Фотографія “Комбат”, як зазначалося вище, була надрукована у “Правді” до 20-ої річниці перемоги над Німеччиною[30]. У газеті йшлося про вихід з друку ювілейного фотоальбому “Великий подвиг”. Ілюстрацією слугувала саме фотографія М. Альперта, хоча прізвища автора під нею не було. У вказаному альбомі всі ілюстрації були безіменними, інформація про авторів подавалася узагальнено [31]. Не було вказано і хто зображений на світлині. З іншого боку, ніде не говорилося, що світлина має постановочний характер і що її необхідно сприймали не як фіксацію реальної події, а як витвір мистецтва.

В цій ситуації знайшлися десятки людей, які “впізнали” в комбаті свого родича, однополчанина, а то й себе самого воєнної пори. Адже ніде не говорилося, що комбат загинув. З усіх республік Радянського Союзу посилалися запити в редакції центральних газет і журналів, у видавництва, Міністерство оборони СРСР і до самого Макса Альперта. Це звична для Радянського Союзу соціально-психологічна ситуація: згадаймо хоча б історію з фотографією 1920 р. і відомими полотнами на тему “Ленін на субботнике”, написаними різними радянськими художниками в 1950-70-х роках. Коли ці полотна почали виставлятися, виявилось, що нести колоду Леніну допомагало безліч людей літнього віку – “соратників Ильича”. Ситуація набувала анекдотичного характеру.

...Сталося так, що Запоріжжя опинилося у центрі кампанії пошуків прототипа “Комбата”. Саме тут виникла версія, згідно з якою на світлині зображено Олексія Гордійовича Єрьоменка, жителя села Терсянка Вільнянського району Запорізької області. Він, голова місцевого колгоспу, в армії з 1941 р., був політруком роти і не повернувся з фронту. Започаткував цю версію син фронтовика Іван Олексійович Єрьоменко.

В Україні першим про Олексія Гордійовича, як про “Комбата”, почав писати журналіст Олександр Авраменко. В 1970 р. він опублікував у київських виданнях дві статті “Кров батьків” і “Син комбата”, які зробили ім'я Олексія Єрьоменка відомим на всю Україну [2, с. 42-51; 3, с. 14-16]. В основу статей були покладені інтерв'ю Івана Єрьоменка, його листування з М. Альпертом, матеріали власного журналістського розслідування, зокрема інформація про його телефонну розмову з М. Альпертом. І хоча Авраменко сприйняв версію Івана Єрьоменка, – він - чи не єдиний український журналіст, що спілкувався з фотомайстром, зробив спробу перевірити факти, узгодити суперечності та наблизитися до істини. Тому початок запорізької версії історії з “Комбатом” викладаємо в його редакції.

Ось як Іван Єрьоменко пізнав на світлині “Комбат” свого батька: “У 1965 році, в дні святкування Перемоги, Іван Олексійович розгорнув “Правду” і вперше побачив фото, під яким стояв підпис “Комбат”. Батько... У нього не було жодного сумніву. Батько”[2, с. 48; 3, с. 14-16]. “Узнал. Аж серце кольнуло”, – повторяв він багато разів пізніше. Нагадаємо, що пройшло 25 років: останній раз Іван бачив батька влітку 1941 р. Йому тоді було дванадцять років. Дружина Олексія Єрьоменка – Євдокія Лук'янівна – твердила, що на знімку її чоловік. Погодилися з цим ще живі рідні і односельчани – терсянці, які ще пам'ятали довоєнного голову колгоспу.

Схоже, Іван Олексійович щиро повірив, що на світлині “Комбат” справді його батько. Він розгорнув бурхливу діяльність по суспільному визнанню цієї версії. При цьому, проявив неабиякий організаторський хист, наполегливість і навіть настирливість.

Запорізьке компарткерівництво, яке тоді очолював Михайло Всеволожський, підтримало ініціативу Івана Олексійовича. Мати в регіоні героя із загальносоюзною славою було престижно. До того ж кандидат на “Комбата” мав зразкову для радянської людини біографію: трудовий шлях почав робітником, очолював комсомольську організацію, брав активну участь в колективізації, до війни працював головою колгоспу в селі Терсянка Червоноармійського (тепер Вільнянського) району Запорізької області, був комуністом, парторгом. Перед нами – типовий радянський активіст, на плечах якого тримався в українських селах більшовицький режим.

Яким був той режим? Тепер це добре відомо. Серед іншого, він проводив насильницьку колективізацію, депортацію заможних селян (“куркулів”) і організував Голодомор. Тому людина з такою біографією не могла уникнути участі у “розкуркулюванні” своїх земляків та репресіях проти них в період колективізації. Олексій Єрьоменко зобов'язаний був брати активну участь і в заходах з конфіскації хліба та інших продовольчих припасів, що привело до Голодомору 1932–1933 рр., який не оминув і Терсянку. Ось свідчення Примушко Параски Кіндратівни, жительки цього села, 1921 р. народження, опубліковані в Національній книзі пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 року в Україні. Напевне, Олексій Єрьоменко знав її особисто. Параска Кіндратівна згадувала, як в 1932 р. в селі “хазяйнували” молодики в чорних шкіряних куртках із кобурами на поясах, як відбирали все зерно і, як не благала їх мати, забрали у них навіть останню квасолю в горщику[32, с. 855]. 26-річний комсомольський активіст Олексій Єрьоменко не міг не бути серед цих молодиків. Адже тих комуністів і комсомольців, що відмовлялися виконувати роль катів свого народу – безжально репресували. Жертвами цих репресій стали десятки і десятки тисяч сільських активістів. Як поводить себе в ті роки Олексій Єрьоменко? Наразі, невідомо. Відомо лише, що він залишився живий-здоровий, не був репресований і став головою колгоспу.

Та у радянські часи про трагедію Голодомору і про злочинну роль у його організації місцевого партійно-радянського активу не згадували. Зате на всі лади розхвалювали тодішні порядки і розписували керівну роль комуністів у їх забезпеченні. На цьому тлі ліпився і образ радянського патріота Олексія Єрьоменка, що попри “броню” (чи була вона насправді?) він пішов на фронт, став молодшим політруком, загинув як герой, піднявши бійців в атаку, яка була успішною – закінчилася захопленням важливої висоти.

Цю героїчно-пафосну картину доповнювала й офіційна біографія сина “Комбата” – Івана Єрьоменка: комуніст, служив з 1951 р. в армії, був курсором полку, звільнився після скорочення Збройних Сил СРСР у 1959 р. у званні капітана, працював інструктором райкому партії, заступником голови, а потім і головою Орджонікідзевського райвиконкому, заступником директора домобудівного комбінату. Син Івана Єрьоменка - Андрій Іванович – також пішов стежкою батька: в 1970-х рр. був курсантом Одеського вищого артилерійського училища, продовжив офіцерську династію Єрьоменків.

Таким чином, сім'я Єрьоменків була прикладом для радянських людей усіх поколінь, своєрідною моделлю ідеальної поведінки.

Так з політрука Олексія Єрьоменка почав “ліпитися” образ прототипу світлини Макса Альперта “Комбат”. Івану Єрьоменку, за спиною якого стояв обком партії, сприяв і сам фотомайстер, з яким син політрука почав переписку. Активно допомагали й місцеві журналісти. Зокрема О. Авраменко та його численні колеги, які популяризували ідею “Єрьоменка-“Комбата”, охоче маніпулювали інформацією, замовчували одні факти, акцентували увагу на інших. Так, у своїх нарисах вони не згадували книгу Альперта “Беспокойная профессия”, хоча, без сумніву, деякі з них її читали. Принаймні, у Запорізькій обласній бібліотеці вона лежить з 1962 року. Не згадували, бо викладена в книзі версія появи “Комбата” не вписувалася в нове, героїчне бачення його постаті.

Без сумніву, вони повинні були знати версію про постановочний характер світлини, але про неї також не писали ані слова. Брежнєвська епоха вимагала героїчної патетики і в цій ситуації художній образ театрального “Комбата” під впливом комуністичної пропаганди поступово “одухотворявся”, перетворюючись в живу людину, в командира на передньому краї, який все своє зразково-показове життя йшов до героїчної миті подвигу.

Але спочатку необхідно було узгодити суперечності, які лежали на поверхні і могли викликати запитання у пересічних громадян, на яких була зорієнтована розповідь про Єрьоменка – “Комбата”.

Передусім: “...Чому комбат? Батько був молодшим політруком...”. Ось відповідь на це питання в листі Макса Альперта, який Іван Єрьоменко надав для публікації О. Авраменку (журналіст опублікував переписку в перекладі українською мовою):

“Шановна родина Єрьоменків!

Політвидав переслав мені, як автору знімка “Комбат”, Вашого листа.

Ось коротка історія цього знімка. З 1941 по 1945 рік я був військовим фотокореспондентом на різних фронтах. Цей знімок зроблено мною в 1942–1943 роках (достеменно не пам'ятаю, якщо дата важлива – можу уточнити) під Ворошиловградом. Військова частина прийшла з резерву. В цей час ми не писали назв військових частин. Але найнеприємніше з історії цього знімка є те, що я не пам'ятаю прізвища комбата, не записав його. Помилка моя в тому, що фотографовано політрука, який був старшим у частині, а я назвав його комбатом. (У той час, при зйомці, важко було уточнити). Багато хто із спеціалістів військової справи говорив мені, що політрук в будь-який час може замінити в бою офіцера-комбата.

Посилаю Вам оригінальний відбиток цього знімка, можливо, по ньому зможете точніше визначити схожість з Вашим батьком. Буду дуже радий, якщо Ви не помилилися. З повагою, Альперт Макс Володимирович”.

Надісланий Альпертом знімок “Комбата” надав Івану Єрьоменку ще більше впевненості, що це його батько. В листі М. Альперту були надіслані довоєнні фотографії батька, зроблені 25 і більше років тому. Через деякий час прийшла відповідь. У листі були такі рядки:

“Іване Олександровичу, я одержую багато листів (уже понад двадцять), де різні люди пізнають на знімку себе, або брата, або сина. Але мені здається, найбільш вірогідне, що це Ваш батько. Із всіх присланих фото, я зупиняюсь на версії, про Вашого батька. Цей знімок мені дуже й дуже дорогий, він кращий з усіх моїх військових знімків, він, як символ радянського солдата, ось уже двадцять три роки друкується в усіх радянських і зарубіжних виданнях”.

Цей лист означав, що Макс Альперт і його найближче оточення серед багатьох кандидатів на героя – “Комбата” зупинилися саме на постаті Олексія Гордійовича Єрьоменка. Була схожість фотографій і зразкова радянська біографія. Напевне, інші кандидати не мали такого щасливого поєднання. Залишалося відпрацювати легенду, яка б вписувалася в контекст подій і була хоча б зовні правдивою, позбавленою явних суперечностей.

Передовсім, необхідно було знайти неспростовні докази того, що 1) на світліні “Комбат” зображено саме політрука Олексія Єрьоменка і що 2) він героїчно загинув 12 липня 1942 р. біля села Хороше під Слов'яносербськом. Формальної схожості і емоційних свідчень сина і дружини – явно недостатньо. Для остаточного висновку необхідно було шукати незалежні джерела інформації.

Коли мовчать архіви...

З'ясування питання правдивості версії про Олексія Єрьоменка як про “Комбата”, зображеного на світліні М. Альперта, почнемо з аналізу того, наскільки ця версія підтверджується джерелами воєнного часу – передовсім документами, що відклалися в архівних і газетних фондах.

Як вже зазначалося вище, згідно цієї версії знаменита атака з участю “Комбата”, датується 12 липня 1942 р. і відбулася біля села Хороше Слов'яносербського району Ворошиловградської області. Нагадаємо, що через два тижні, 28 липня 1942 р. з'явився широковідомий Наказ Міністерства оборони № 227 “Ні кроку назад”, підписаний Йосипом Сталінінм. Нацистські дивізії рвалися до Сталінграду. Радянські війська з боями відступали. Світлина М. Альперта в тих драматичних умовах могла стати надзвичайно важливим мобілізуючим фактором. Її повинні були надрукувати в усіх газетах, а політруки обговорити у всіх

підрозділах. Але, як це не дивно, ніяких архівних даних і газетних та інших матеріалів воєнного часу, у яких би був зафіксований віддзеркалений в світліні "Комбат" факт, ніхто з численних авторів не виявив і не навіть у своїх публікаціях.

Взагалі, про архіви в публікаціях прихильників версії "Єрьюменко – "Комбат" говорить часто. Наприклад, про архівні документи пише у своїй статті "Комбат", 1942" запорізький журналіст Сергій Григор'єв. Він стверджує, що отримав їх нібито для роботи від голови Запорізької міської Ради ветеранів Великої Вітчизняної війни – Віктора Короленка [33]. Відомий запорізький краєзнавець Віталій Шевченко коментує ці слова: «Я у міській раді ветеранів працював з лютого 2008 по лютий 2016-го і знаю: цього не могло бути. Віктор Дмитрович нікого не посилав ані до військового архіву в Подольськ (Російська Федерація), ані в жоден архів України».

Насправді, на сьогодні відомий лише один опублікований архівний документ, який стосується особистості Олексія Єрьюменка часів війни. Це наказ Головного управління кадрів Радянської армії № 0543 від 24 квітня 1952 р. Він міститься в фондах Центрального архіву Міністерства оборони (ЦАМО) і у ньому зазначається, що Єрьюменко Олексій Гордійович, молодший політрук, політрук стрілецької роти Південного фронту, пропав безвісти у січні 1942 р. Цей документ доступний кожному зацікавленому. Даємо на нього архівне посилання і його скан [34, арк. 1].

Але постає питання: яким чином через півроку 12 липня 1942 р. Олексій Єрьюменко знову з'явився на передньому краї і здійснив подвиг, зафіксований фотокором М. Альпертом? Можливо, політрук знайшовся, адже термін "пропав безвісти" – не означає "загинув"? Приймаючи цю версію, необхідно пам'ятати, що мова йде не про рядового, а про політрука і комуніста, які були в армії на особливому обліку. Його поява після зникнення повинна була супроводжуватися перевіркою та іншими формальними і неформальними процедурами. До того ж, звернемо увагу на дату наказу: квітень 1952 р. Пройшло десять років після 1942 р.: за цей час його повернення в армію мало бути документально зафіксоване.

Такі випадки під час війни траплялися, і всі вони, як правило, фіксувалися у відповідних документах, що відклалися в архівах. Особливо, якщо мова йшла про комуніста, політпрацівника, який повернувся в ряди армії і здійснив подвиг, зафіксований у світліні М. Альперта. Але ніякої достовірної архівної чи газетної інформації про Олексія Єрьюменка з цього приводу в численних публікаціях прибічників вказаної версії не наведено.

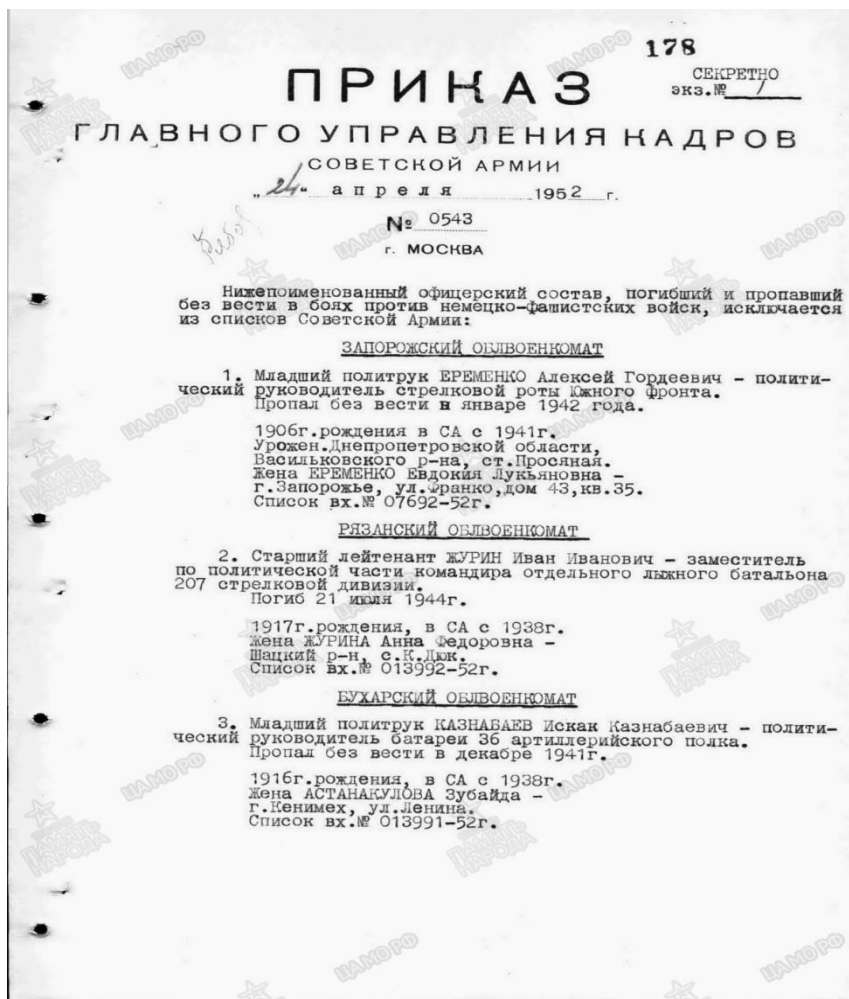

Рис. 6. Наказ Головного Управління кадрів Радянської армії № 0543

Ще раз наголошуємо: на наш погляд, така резонансна подія, яка зафіксована у світліні М. Альперта, не могла не залишити слідів в штабних документах, що потім попали б в архіви, а також в газетах воєнного часу. Це можуть підтвердити дослідники, які професійно вивчали історію війни і виявили документальне підтвердження багатьох унікальних її епізодів, які вже стерлися в масовій пам'яті. Але переконати в цьому можуть не лише професійні дослідники і написані ними книги. Це підтвердять і мільйони жителів колишнього СРСР, – як фронтовики, так і їх родичі і близькі, які зверталися і звертаються із запитом в ЦАМО, щоб одержати різноманітні довідки воєнного часу про себе, своїх батьків, дідусів, братів і т. ін. Зверталися за довідками, і такі одержували їх – на бланках, з підписами і печатками. А документів про Олексія Єрьоменка і його подвиг не знайшлося. Якщо героїчна атака справді мала місце, а його документальних слідів не залишилося, то - це унікальний випадок, виняток з загального правила. Він вимагає переконливого пояснення.

Але, схоже, ніяких пояснень немає і прихильники героїчної версії смерті О. Єрьоменка, замість того, щоб здійснювати пошуки архівних свідчень подвигу, йдуть по шляху їх фабрикування.

Звернемо увагу читача лише на два такі випадки.

Перший пов'язаний із заявою голови ради Вільнянської районної організації ветеранів І.Г. Воробйова. У книзі "Легендарный комбат", виданій у 2005 р., він пише, що особисто виявив документи про подвиг Олексія Єрьоменка в ЦАМО у підмосковному Подольську: *"Я много читал в архиве ЦАМО в гор. Подольске об А.Г. Ерёмко: "Он поднялся в рост, вскинул пистолет и воспалённой грудью крикнул: "Хлопцы, назад!" – вернул их обратно в траншею. И после того, как с возгласом поднялся в атаку, был сражён насмерть"* [11, с. 16].

При усій повазі до І. Воробйова, зазначимо, що ані йому, ані комусь іншому у такій важливій справі на слово довіряти не можна. Необхідні неспростовні докази того, що він працював з документом архіву, цитату з якого наводить. Чому ж товаришу Воробйову не подати хоча б назву фонду і самого документа, не кажучи вже про інші вихідні дані, які прийнято наводити, посилаючись на архіви? Адже, оприлюднивши їх, він дав би в руки прихильників версії, що на світліні "Комбат" зображено молодшого ротного політрука Олексія Гордійовича Єрьоменка, неспростовні докази подвигу земляка.

Те ж саме можна сказати і про тих прихильників версії "Єрьоменко – "Комбат", які стверджують, що в армійських і центральних газетах воєнного часу, по свіжих слідах події, була надрукована інформація про подвиг "Комбата", хоча ім'я командира не називалося. Зокрема, неодноразово про це писав Іван Єрьоменко, син Олексія Єрьоменка. У відповідь на запитання журналіста *"В печати снимок сразу появился?"*, він відповів: *"Он тогда был опубликован во всех фронтовых газетах без имени, за подписью "Комбат"* [14]. Інформація про те, що світлина "Комбат" була надрукована в фронтових і центральних газетах, подається і в книзі Івана Дубровіна [11, с. 24].

Ці газети військового часу зберігаються в архівах і бібліотеках та доступні для дослідників. Про це знають і журналісти, і ветерани. Деякі з них, напевне, навіть працювали з цими газетами. Зокрема, це стосується Бориса Лебедева – голови Ради ветеранів 4-ої стрілецької дивізії. Він написав статтю "Комбат", присвячену політруку Олексію Єрьоменку, який, за його версією, зі словами: *"За мной! За Родину! За Сталина! Вперед!"*, – повів роту в атаку і загинув. Для ілюстрації видатної ролі політпрацівників в боротьбі з нацистами він наводить цитату з газети "Правда" від 22 березня 1942 р.: *"В историю Великой Отечественной войны как одна из славных и почетных фигур войдет фигура политрука с автоматом в руках, в маскировочном халате и каске, идущий вперед и увлекающего за собой бойцов..."* [35, с. 55].

Чи не переконливіше було б Лебедєву навести ту інформацію з газети, де йдеться не про абстрактного політрука з автоматом в руках, а про реального, альпертівського Олексія Єрьоменка в пілотці і з пістолетом в руці? Цього не зроблено ані Лебедєвим, ані іншими авторами, і нам не залишається нічого, як констатувати, що у авторів немає доказів існування в газетах воєнного часу матеріалів про "Комбата".

Ми говорили про відсутність архівних доказів і відповідних газетних матеріалів Але ж є ще й позаархівні і позагазетні джерела воєнного часу, які збереглися в музеях і сімейних колекціях: листи з фронту, нагороди, фронтові фотографії, подяки, вирізки з газет, листівки, різні артефакти і т. ін. Якщо їхня достовірність не викликає сумніву у спеціалістів, вони можуть бути цінним історичним джерелом. Звичайно, якщо вони доступні для ознайомлення спеціалістам і читачам.

У цьому контексті згадаємо про одну із розмов з журналістами Івана Єрьоменка – сина політрука, який описує атаку під селом Хороше, де, за його переконанням, загинув і був похований його батько і, головне, наводить свої докази того, що батько загинув саме там: *"Єрьоменко піднімав в атаку солдатів, щоб відбити свої окопи. За ним пішло до 370-ти бійців. Після атаки залишилося не більше 70-ти. Серед полеглих був і Олексій Єрьоменко. Це було біля села Широке Слово'яносербського району Ворошиловградської області. Знайдено там і солдатську капсулу з прізвищем батька – маленька така записочка"* [11, с. 65].

Ключове у цій фразі – інформація про солдатську капсулу. Такі записки з солдатських капсул допомогли встановити долю багатьох тисяч радянських воїнів. Рідні зберігають їх як найцінніші реліквії. Їх показують журналістам, а ті розповідають про них своїм читачам. У випадку з Олексієм Єрьоменком ці записки могли б стати важливим доказом правдивості історії про нього, як "Комбата" з фотографії М. Альперта. Але чи бачили цю записку журналісти, чи виставлялася вона в музейних експозиціях, щоб з нею ознайомилися усі бажаючі і зокрема ті, хто сумнівається в правдивості версії, що О. Єрьоменко і є "Комбат"? Нам про це невідомо.

І остання важлива інформація. Це повідомлення, яке вручив сім'ї Єрьоменка у присутності працівників Запорізького міськвійськкомату луганський журналіст Борис Комм. Зміст її короткий: *"Сообщаем Вам с*

прискорбим, что Ваш муж и отец, младший политрук А.Г. Еременко в бою за нашу Советскую Родину, верный военной присяге, погиб на фронте 12 июля 1942 г. [4, с. 3].

Борис Комм не пише про походження цього повідомлення, його статус, обмежуючись лише згадкою, що воно привезене з Москви після зустрічі з М. Альпертом. Як ми не пробували знайти текст цієї письмової інформації в публікаціях Івана Єрьоменка і його співавторів-журналістів – нам це не вдалося. У нас виникла підозра, що ніякого вартого довіри документа про смерть Олексія Єрьоменка 12 липня 1942 р. не існує взагалі.

Таким чином, реально маємо *лише один документ*, який стосується воєнного періоду життя Олексія Єрьоменка: наказ управління кадрів Міноборони СРСР про те, що він пропав безвісти у січні 1942 р. Існування цього документу не викликає ніяких сумнівів. Його може побачити кожен, хто цього забажає і для цих людей ми навели його скан. Що ж стосується фізичної наявності інших свідчень, які становлять інформаційну базу версії про Олексія Єрьоменка як прототипу альпертівського “Комбата”, то їх наявність ніким не перевірялася і автентичність не підтверджувалася.

А можливість надати ці матеріальні свідчення у Івана Єрьоменка були. Адже лише за останні 10 років, крім газетних публікацій на тему “Єрьоменка – “Комбата”, про нього опубліковано три книги. Там читач знайде десятки фотографій. Але що він на них побачить? Передовсім самого Івана Єрьоменка: в сімейному колі, з ветеранами, школярами, на масових заходах, серед робітників на виробництві та в інших ситуаціях. Опубліковані також декілька світлин Олексія Єрьоменка, знімки альпертівського “Комбата”, горельєфа на Алеї слави і монумента під Слов’яносербськом, пам’ятника і пам’ятних стел в інших місцях, Почесних грамот і навіть годинника від мера Запоріжжя Євгена Карташова. І жодної фотографії тих матеріальних свідчень, без яких уся версія про Єрьоменка – “Комбата” “розсипається”.

Ще раз називаємо ці неіснуючі “свідчення”:

1) *спогоди ветерана І. Воробйова про те, що він особисто читав в Центральному архіві Міністерства оборони в Подольську документи, де в деталях описаний подвиг О. Єрьоменка,*
2) *інформація про те, що про подвиг “Комбата” по слідах подій писали центральні і фронтові газети,*
3) *повідомлення по знайдену в селі Хорошему солдатську капсулу з запискою, по якій ідентифіковано останки Олексія Єрьоменка,*

4) *вручене журналістом Борисом Коммом членам сім’ї Олексія Єрьоменка повідомлення про те, що Олексій Єрьоменко загинув на фронті 12 липня 1942 р.*

Зауважимо, що розмови про зміст цих матеріалів без їх пред’явлення для ознайомлення, сумнівні не лише з точки зору прискіпливого науковця, а й будь-якої людини, не позбавленої здорового глузду.

Підведемо підсумок. Поки не буде підтверджена фізична наявність цих матеріалів, не доведений їх автентичний характер, версія про політрука Олексія Єрьоменка як “Комбата” залишиться породженням фантазії вищеназваних осіб – Івана Воробйова, Івана Єрьоменка і Бориса Комма. І, звичайно, тих численних авторів, які некритично поставилися до цієї інформації і, вважаючи її правдивою, поширили через ЗМІ і популярну літературу.

Фотопортретна експертиза

Таким чином, є абсолютно достовірним фактом, що ніяких архівних і газетних підтверджень версії “Олексій Єрьоменко – “Комбат” журналісти не наводять. Зрештою, журналіста взагалі рідко можна побачити в архівах. Але чому це не зробили зацікавлені особи – сам Іван Єрьоменко, який багато разів бував в Москві, або Макс Альперт і його товариші-москвичі, які мали вільний доступ до центральних архівів в Москві і могли без особливих труднощів одержати необхідну задокументовану інформацію, правдивість якої не викликала б сумнівів? Проте, судячи з листів М. Альперта, “шукати правду в архівах” вони не стали. А можливо й не хотіли. Напевно знали, як усе було насправді і не бачили жодного сенсу в подібних пошуках? Може тому, замість йти прямим шляхом – виявляти сторінки біографії Олексія Єрьоменка по архівних документах і в газетах воєнного часу, обрали обхідні стежки – зайнялися експертним порівнянням фотографії “Комбата” і довоєнних знімків Олексія Єрьоменка. Відтак, черговий лист з Москви від М. Альперта: *“Шановний Іване Олексійович, радий повідомити Вас, що після консультацій з моїми товаришами і спеціалістами ми прийшли до переконання, що комбат – Ваш батько. Відтепер – мій знаменитий “Комбат”, який двадцять три роки був тільки образом і символом, має ім’я і адресу. Я дуже радий, що Ви знайшли батька, а я – свого героя. У мене в війну загинуло два сини, і я розумію Ваші почуття. Всього найкращого. Коли будете в Москві – заходьте. Міцно тисну Вашу руку. Макс Альперт”.*

Таким чином, у цьому листі Макс Альперт визнає, що на світліні “Комбат”, як про це йому писав і сам Іван Єрьоменко, зображений політрук Олексій Єрьоменко. Впевнитися у цьому, пише Альперт, йому допомогли “товариші і спеціалісти”. Мова, напевне, йшла не лише про експертів, які мали професійні навички ідентифікації людей по фотознімках, а й скоріше за все про тих людей, поради яких проігнорувати було доволі проблематично.

Взагалі, портретна експертиза була нав’язливою ідеєю прихильників міфу про “Комбата”. Хтось лукавив, а хтось щиро вірив, що це порівняння дасть неспростовний і остаточний доказ того, що “Комбат” це і є політрук Олексій Єрьоменко. В інтерв’ю В. Полюшку (як і в багатьох інших публікаціях про “Комбата” – Єрьоменка) Іван Єрьоменко говорив, що *“очень кропотливые исследования проводили институт дешифровки КГБ СССР, всесоюзный научно-исследовательский институт судебно-медицинской экспертизы Минюста СССР. Очень нам помогли военный писатель Сергей Сергеевич Смирнов, Министерство обороны. Проводили и судебно-портретную экспертизу”*[14].

Для ще більшої переконливості І. Єрьоменко пише у своїй книзі, виданій в 2016 р., що експертизу здійснювали ще й юридичні інститути Москви, Ленінграда, Свердловська і Харкова [1, с. 124]. Масштаби робіт над декількома фотографіями захоплюють уяву. Писали, що експертиза була дуже складною і продовжувалася чи то два, чи три роки. Стверджувалось, що її результати дали 100-відсоткову впевненість, що військовий, зображений на світлині “Комбат”, є Олексієм Єрьоменком. Подаємо цитату з інтерв'ю Івана Єрьоменка журналісту Валерію Полюшко: *“Московским экспертам понадобилось много времени, чтобы со 100%-ной уверенностью сказать: да, это Еременко, он воевал в составе 220-го полка 4-й стрелковой дивизии. Погиб смертью героя в боях у села Хорошее Ворошиловградской – сейчас Луганской области 12 июля 1942 г.”* [14].

Читаючи цей фрагмент інтерв'ю Івана Єрьоменка, повторений багатьма іншими журналістами, не можна зрозуміти, чи знав він достеменно, що стовідсоткової впевненості експертиза фотографій дати не може. Адаже існують унікальні випадки схожості генетично різних людей, світлин яких при порівнянні можуть дати всі підстави для висновку, що на обох – перед нами одна особа. А тут мова йде про порівняння фотографії, виконаної майстром, із знімками, які були виготовлені непрофесійними сільськими фотолюбителями. І все це відбувалося десятки років тому. В цих умовах необхідні додаткові аргументи, до того ж вільні від впливу “суб'єктивного фактора”, недоліків пам'яті та політичних чи корпоративних пристрастей справжніх чи уявних свідків події.

Немає сумніву, що Іван Єрьоменко знав, що портретна експертиза не ставить остаточної крапки. І розумів про необхідність додаткових доказів. Вдумуючись у наведену вище цитату про стовідсоткову гарантію, можна навіть припустити, що Іван Єрьоменко розуміє необхідність порівняння результатів портретної експертизи з іншими джерелами інформації. Адаже для правдивості версії формальної схожості мало. Зрештою, Олексія Єрьоменка могли сфотографувати і десь в тилу. І це не спростовувало б версії про постановочний характер знімку. Тому Іван Єрьоменко до складу “стовідсотково доведених” московськими експертами істин додав і те, що його батько, Олексій Єрьоменко (ще раз прочитай інтерв'ю) *“воевал в составе 220-го полка 4-й стрелковой дивизии. Погиб смертью героя в боях у села Хорошее Ворошиловградской – сейчас Луганской области 12 июля 1942 г.”*.

Нам зрозуміло, чому Іван Єрьоменко в сюжеті про портретну експертизу раптом недоречно заговорив про полк, у якому служив Олексій Єрьоменко, і про село, де він загинув. Це були “слабкі місця” версії про його батька як прототипа “Комбата”. Він ніяк не міг знайти неспростованих доказів, що батько служив саме в 220-му стрілецькому полку і загинув біля села Хороше. Тому й шукав авторитетні свідчення цього. А що може бути авторитетніше московської експертизи?

Але виникає питання, на підставі чого московські експерти зробили цей сміливий висновок, який явно виходить поза межі можливостей порівняльного аналізу фотографій? Може спеціалісти з інституту дешифровки КДБ СРСР, письменник Сергій Смірнов, інші “товариші” та Міністерство оборони проводили паралельне дослідження, і для ще більшої правдивості результатів фотографічної експертизи залучали ще й архівні фонди архіву КДБ чи ЦАМО?

Але – ні! У останній своїй книзі “Шаг в бессмертие” (2016) Іван Єрьоменко спростовує це наше занадто оптимістичне розуміння його інтерв'ю. Він чітко зазначає, що всі ці структури з їх величезними адміністративними можливостями і інтелектуальним потенціалом займалися однією – єдиною справою – *“сличением фотографий довоенного времени с той, альпертовской “Комбат”* [1, с. 124]. У читача виникає питання: в рамках названих вище установ існують якісь спеціалісти, які по фотографії визначають весь життєвий шлях людини, у тому числі, де служив і де загинув? Дивляться на світлинку і розповідають всю біографію... Але ж це повний абсурд!

Насправді, маємо справу з типовим і досить примітивним прикладом маніпулювання інформацією, якими переповнений міф про “Комбата”.

І тут виникає питання про професійну етику журналістів, зокрема, чи усвідомлювали вони, що, вислуховуючи Івана Єрьоменка і не прокоментувавши належним чином його пасажи про “видатні результати” експертиз, які начебто дають відповіді на всі запитання, перетворюються в ретрансляторів і поширювачів примітивної дезінформації?

Пора відкинути ілюзії: Іван Єрьоменко – людина зрілого віку, офіцер запасу, в минулому партійний і радянський функціонер, керівник підприємства великого індустріального центру, має вищу освіту – на якомусь етапі “боротьби” за пам'ять про свого батька все добре зрозумів. Добре усвідомлювали все і журналісти. Зрозуміли, але, опинившись в полоні ідеологічного міфу, не наважувалися вирватися з його тенет і сказати правду.

...Після проголошення в 1991 р. незалежності України Іван Єрьоменко на деякий час припинив активний пошук аргументів на користь своєї версії. Однак, з часом він розгорнув у цьому напрямку нову кампанію. У вересні 2008 р. Іван Єрьоменко звернувся ще до одного експерта, який погодився дати свій висновок щодо ідентичності трьох фотографій Олексія Єрьоменка і світлин “Комбата”. Як і у радянські часи, і на цей раз експертиза відбувалася в Москві. Цим експертом був Олександр Зінін – доктор юридичних наук, професор, спеціаліст по судово-портретній експертизі з багаторічним стажем роботи. Працював він у Російському федеральному центрі судової експертизи при Міністерстві юстиції Російської Федерації. В акті експертного дослідження, підписаного О. Зініним, написано: *“На фотоснимке “Комбат” и трех фотоснимках мужчины, представленных для сравнения, изображено одно и то же лицо”*. Наголошуємо, що це єдиний документ судово-портретної експертизи, опублікований Іваном Єрьоменком [1, с. 177-179]. Попередніх, зроблених у радянські часи, він не опубліковував, але заявив, що вони *“в точности совпадают”* з цим, останнім [1, с. 163.].

Появу цього документа «єр'омінці» зустріли з піднесенням. Журналіст Микола Клименко, який допомагав Івану Єр'оменку готувати книгу «Жизнь – подвиг», в одній з публікацій з цього приводу запитав: «Успокоятся ли липовые правдоискатели? Хотят в это верить» [16]. Знаючи настрої «правдоискателей», до яких я відношу і себе, повідомляю шановного журналіста, безпосередньо причетного до фабрування міфу про «Комбата», що «правдоискатели» не заспокоїлися. Адже, навіть коли б навіть на руках у Івана Єр'оменка були всі експертні висновки, і всі вони були опубліковані, це остаточно не розвіяло б сумнівів. Ще раз наголошуємо: жодна експертиза фотографій, навіть найдосконаліша, не може дати стовідсоткового підтвердження ідентичності. Особливо, коли мова йде про фотографії, зроблені більше, ніж півстоліття тому. Експерти на недосконалоостях портретної експертизи наголошують неохоче: хто буде піддавати сумніву своє ремесло? Проте, коли поставити питання прямо, як це зробив московський експерт Олександр Зінін, спеціалісти дають цікаву інформацію.

Так було в кінці листопада 2013 р., «працівник Запорізького національного університету, який перебував у науковому відрядженні в Москві, зв'язався з Олександром Зініним і мав з ним досить тривалу розмову. Експерт повідомив, що перевірку «Комбата» робив він і добре її пам'ятає. Оцінив точність даної експертизи близько 90 відсотків: мовляв, фото специфічне і жодна експертиза не може відкинути ефект двійника (коли не кровноспоріднені люди є дуже схожими). Повідомив також, що фото «Комбата» вони не редагували, просто констатували, що воно було піддане специфічній поліграфічній обробці, але деталі, необхідні для порівняння збереглися. О. Зінін вважає, що це одне зі слабких місць даної експертизи, адже поліграфічна ретуш 1940–70-х років була досить грубою. Експерт порадив нам продовжувати дослідження цієї теми. Сказав, що він нею цікавиться і відслідковує інформацію з цього приводу. Також він зазначив, що ця історія має багато спірних моментів. Ми обіцяли йому надати результати нашого дослідження.

Відзначимо, що ця розмова відбувалася наприкінці листопада 2013 р., коли в Україні вже розпочалася Революція гідності, а тому наш працівник змушений був представитися науковцем Російської академії наук.

...Викликає здивування ірраціональна зацікненість Івана Єр'оменка і його соратників на експертизі старих фотографій. Цікаво, чи погодилися б вони, коли б, не доведи Господи, суд виносив їм суворий вирок лише на підставі портретної експертизи і свідчень тих, хто назвав себе очевидцями подій сорокалітньої давності, разом із тим повністю ігноруючи очевидні факти на їх користь? Не має сумнівів, що коли б Іван Єр'оменко і його однопумці були впевнені у своїй правоті, то, крім фотоекспертизи, вони одночасно провели б пошук доказів в інших напрямках, у т. ч. в архівах і газетних фондах. І коли б повідомлення про зникнення Олексія Єр'оменка безвісти на початку 1942 р. було помилковим, вони б знайшли сліди його перебування у складі Радянської армії у лютому-липні 1942 р. Однак, в численних публікаціях про Олексія Єр'оменка жодної інформації щодо архівних пошуків немає.

Є, правда, інформація про спробу Івана Єр'оменка заручитися підтримкою професійних істориків з Інституту історії України Національної академії наук України. Для цього він представив вченим інституту «документы по результатам экспертизы, подтверждающей, что на снимке Макса Альперта «Комбат» запечатлен именно младший политрук Алексей Гордеевич Еременко». Доктор історичних наук, професор Олександр Лисенко, який вивчав ці матеріали, за словами Івана Єр'оменка, погодився з висновком, що командир, зображений на світлині «Комбат», заслуговує Героя України. Було підписний відповідний висновок [1, с.162-163].

Автору цього нариса доводилося мати розмову з професором О. Лисенком. Було поставлене питання: які неспростовні докази, що підтверджують підписаний ним висновок, вдалося виявити? Він пояснив, що ніякого додаткового дослідження вони не проводили, ніяких нових документів не залучали (такого завдання вони перед собою і не ставили), а виходили з позицій здорового глузду: якщо світлина зроблена в умовах реального бою і зображений на ній командир під вогнем противника підняв бійців і загинув, – він справді заслуговує на найвищу пошертну нагороду. Якщо ж експертиза О. Зініна відповідає дійсності і на світлині зображений Олексій Єр'оменко, то саме він і заслуговує на Героя. Це очевидно. Але свого ставлення до визначення місця і обставин фотографування, об'єктивності результатів фотопортретної експертизи вони не висловлювали, вважаючи це справою тих, хто буде розглядати питання про нагороду. Саме тому в інституті, як визнає сам Іван Єр'оменко, його «предупредили, что прелятствуй в решении этого вопроса будет много» [1, с.162-163]. Ми запитали професора О. Лисенка, які перешкоди він мав на увазі? Професор відповів прямо: немає неспростовних документальних доказів того, що світлина зроблена в умовах реального бою і що зображений на ній командир – справді Олексій Єр'оменко. Без цих доказів ніхто не наважиться приймати рішення про нагороду.

Таким чином, неспростовних аргументів, які б підтвердили версію Івана Єр'оменка і його прихильників, що «Комбат» – це Олексій Єр'оменко, портретна експертиза не навела. Як це не було доведено й на підставі архівних документів та інших автентичних джерел, які відображають реалії війни.

Зате є досить вагомі факти, які ставлять під сумнів цю версію.

Джерела та література

1. Еременко И.А. Шаг в бессмертие / Иван Ерёменко. – Запорожье: Днепровский металлург, 2016. – 224 с.
2. Авраменко О. Прометееві діти : сучасна Запорізька хроніка / О. Авраменко. – К. : Рад. письменник, 1970. – 112 с.
3. Авраменко О. Син комбата / О. Авраменко. // Україна. – 1970. – №36. – С. 14–15.
4. Ночовный Н. В. Комбат // Комсомольское знамя. – 1974. – № 5.
5. Везубчак В. Легендарний політкерівник // Запорізька Правда. – 1979. – 9 травня.
6. Ляшенко В. Здравствуй комбат // Колхоз – моя судьба. – Москва: Колос, 1979. – С. 52-57.
7. Степичев М. Слово о парторге // Правда. – 1985. – 2 марта.
8. Ночовный Н.В. Кто ты, комбат? // Нет безымянных героев. – Донецк: Донбасс, 1981. – С. 10.

9. Ягольник О. Комісарове поле // Радянська Україна. – 1984. – 21 жовтня.
10. Бабынин Е. Колосья у памятника // И первым поднялся в атаку. – Київ: ИПЛ Укряны, 1989. – С. 96-97.
11. Дубровин И. А. Легендарный комбат: (Материалы, документы, фотографии) / И. А. Дубровин. – Запорожье : Просвита, 2005. – 100 с.: ил.
12. Шилин Д. Сын “Комбата” // Индустриальное Запорожье. – 2007. – 3 мая.
13. Еременко И. А. Жизнь – подвиг / И. А. Еременко. - Запорожье : ООО “ИПО “Запорожье”, 2007. – 128 с.
14. Полошко В. Комбат Еременко из села Терсянка // 2000 (Еженедельник). – 2007. – 11-17 мая.
15. Время выбрало нас: Запорожцы на фронтах Великой Отечественной войны / Ред.-сост. Веретельник И. В. – Запорожье : Дикое Поле, 2005. – 384 с.
16. Шилин Д. Судьба “Комбата” [Электронный ресурс] / Дмитрий Шилин // ХайВей. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://h.ua/story/359724/>.
17. Легендарный “Комбат” оказался кировчанином [Электронный ресурс] // Первоисточник. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <http://1stochnik.ru/news/14318>.
18. Скрипник Н. “Я поднялся, держа пистолет в руке, и скомандовал: “за мной!” видимо, в этот момент корреспондент меня и сфотографировал” [Электронный ресурс] / Николай Скрипник // Факты и комментарии. – 2005. – Режим доступа до ресурсу: <http://fakty.ua/56220-quot-ya-podnyalsya-derzha-pistolet-v-ruke-i-skomandoval-quot-za-mnoj-quot-vidimo-v-etot-moment-korrespondent-menya-i-sfotografiroval-quot>.
19. Великая Отечественная война: детали. Комбат [Электронный ресурс] // Центр экономического развития и сертификации Института экономических стратегий РАН. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <http://profiok.com/about/news/detail.php?ID=3176>.
20. Комбат (фотография). Попытка установить личность [Электронный ресурс] // Режим доступа до ресурсу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
21. Лінніков В. Легенда про комбата / В. Лінніков, О. Попов // Запорізький рахунок великій війні. 1939–1954 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.] ; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя: Просвіта, 2013. – С. 119–135.
22. Попов О. Обережно! Вірус “Комбат”! або політруктворчість ВОРЧІСТЬ [Электронный ресурс] / О. Попов // ДОСМЕ – Режим доступа до ресурсу: http://www.docme.ru/doc/134765/oberezhno--v%D1%96rus-kombat--abopol%D1%96trukotvorch%D1%96st._-word.
23. Бланк А. О документальности [Электронный ресурс] / А. Бланк // Дуэль. – 2006. – Режим доступа до ресурсу: http://www.duel.ru/200620/?20_6_1.
24. Веремеев Ю. Фальшивая слава (История одной фотографии) [Электронный ресурс] / Ю. Веремеев // Анатомия армии. – 2000. – Режим доступа до ресурсу: <http://army.armor.kiev.ua/hist/kombat.shtml>.
25. Щеколдин В. Еще о документальности [Электронный ресурс] / Валерий Щеколдин // Photographer.ru. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.photographer.ru/columnists/5145.htm>.
26. Альперт М.В. Беспоконная профессия / Под ред. Е.А. Иофиса. – М. : Искусство, 1962. – 85 с.
27. Белтов Э. Второй фронт Иосифа Сталина [Электронный ресурс] / Эдуард Белтов // Электронная библиотека RoyalLib.com – Режим доступа до ресурсу: http://royallib.com/read/eduard_beltov/vtoroy_front_iosifa_stalina.html#0.
28. Выставка “30 лет Советской Армии”. // Красная Звезда. – 1948. – 10 февраля.
29. История войны еще не написана. (Интервью спецкорреспондента журнала “Огонек” Э. Иодковского с редактором “Военно-исторического журнала” Н. Г. Павленко) // Огонек. – 1989. – № 25.
30. Языком документальной фотографии // Правда. – 1965. – 15 марта.
31. Великий подвиг: Фотоальбом./ Сост. Г. Зельма, А. Вольгемут – М: Политиздат, 1965. – 324 с.
32. Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Запорізька область – Запоріжжя: Дике Поле, 2008 – 1080 с.
33. Григорьев С. “Комбат”, 1942 г. // Еженедельник “2000”. – 2010. – 23 апреля.
34. Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (ЦАМО). – Ф. 33. – Оп. 595608. – Спр. 6. – Арк. 1.
35. Лебедев Б. “Комбат” // Дубровин И. А. Легендарный комбат: (Материалы, документы, фотографии) / И. А. Дубровин. – Запорожье : Просвита, 2005. – С. 55.

(Закінчення у наступному номері)

Turchenko F. G. The “Kombat” photo: myth and reality (popular science essay)

The article reveals the history of the famous “Kombat” photo by Max Alpert. Various versions of its appearance are considered, searches for the prototype of the commander depicted on it, the place, time and circumstances of photographing are described. Attention is focused on the analysis of the reliability of documents, the truthfulness of the information given in publications of journalists and certificates of veterans. The author departs from a purely heroic version of the story of the “Kombat”, which dominates in Ukrainian and Russian publications of recent decades. The myth about the “Kombat” as political instructor Olexiy Yeremenko, is debunked based on a thorough analysis of historical sources.

Key words: the “Kombat” photo, political instructor, myth-making, falsification.

Турченко Ф. Г. Фотография “Комбат”: миф и реальность (научно-популярный очерк)

В статье раскрывается история известной фотографии “Комбат” Макса Альперта. Рассматриваются разнообразные версии ее появления, описываются поиски прототипа изображенного на ней командира, места, времени и обстоятельств фотографирования. Внимание акцентируется на анализе достоверности документов, правдивости информации, приведенной в публикациях журналистов и свидетельствах ветеранов. Автор отходит от сузубо героизированной версии истории об “Комбате”, которая доминирует в украинских и российских публикациях последних десятилетий. На основании тщательного анализа исторических источников развенчивается миф о “Комбате”, как политруке Алексее Еременко.

Ключевые слова: фото “Комбат”, политрук, мифотворчество, фальсификация.

Історія України

УДК 94:930.22:77.03:070(47+477)

Ф. Г. Турченко

СВІТЛИНА “КОМБАТ”: МІФ І РЕАЛЬНІСТЬ (НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ НАРИС)

(Продовження. Початок у попередньому випуску)

У статті розкривається історія відомої фотографії “Комбат” Макса Альперта. Розглядаються різноманітні версії її появи, описуються пошуки прототипу зображеного на ній командира, місця, часу і обставин фотографування. Увага акцентується на аналізі достовірності документів, правдивості інформації, наведеної в публікаціях журналістів і свідченнях ветеранів. Автор відходить від суто героїзованої версії історії про “Комбата”, яка домінує в українських і російських публікаціях останніх десятиліть. На підставі ретельного аналізу історичних джерел розвінчується міф про “Комбата”, як політрука Олексія Єрьоменка.

Ключові слова: світлина “Комбат”, політкерівник, міфотворчість, фальсифікація.

*“Є дві правди. Одна дійсна, реальна правда.
Друга – вигадана, неіснуюча, така,
якою хотіли б її бачити.
Вона вважатиметься за дійсну,
а дійсна – за ворожий наклеп”.*
Олександр Довженко

Що говорив про “Комбата” Макс Альперт

Вище говорилося, що неспростовних документів, які б підтвердили версію, що на світлинці “Комбат” зображений Олексій Єрьоменко, портретна експертиза не навела. Як це не було доведено і на підставі архівних джерел та інших автентичних документів, які відображають реальні війни.

Зате є досить вагомий документ, який ставить під сумнів цю версію. Про нього вже говорилося, але тут варто повторитися. Мова йде про офіційну інформацію, зафіксовану у відповіді Міністерства оборони СРСР на запит Івана Єременко з приводу долі його батька:

“Єрьоменку Івану Олексійовичу.

На Ваш лист, який надійшов з приймальні Міністерства Оборони СРСР, повідомляємо, що, за даними картотеки політскладу, значиться Єрьоменко Олексій Гордійович, молодший політрук, політрук стрілецької роти Південного фронту пропав безвісти в січні 1942 р.” [1, с.49-50].

Нагадаємо, що ця відповідь складена на підставі вже наведеного нами наказу Головного Управління кадрів Радянської армії № 0543 від 24 квітня 1942 р., який міститься в фондах Центрального архіву Міністерства оборони і який нами поміщений у попередньому випуску (див.: Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. – С. 13-27).

Для більш-менш притомних прихильників версії, що “Комбатом” є Олексій Єрьоменко, відсутність незалежних свідчень про нього після січня 1942 р. – дуже тривожний сигнал, свого роду “глухий кут”. Адже, за легендою, подвиг відбувся 12 липня 1942 р. Щоб “зв’язати кінці з кінцями” і не маючи бажання “ритися” в архівах, їм не залишається нічого іншого, як шукати живих свідків подвигу Єрьоменка – “Комбата”. Після широкого розголосу, який одержала інформація про подвиг “Комбата”, цих свідків виявилось досить багато. Олексія Єрьоменка *раптом* згадало багато ветеранів, які в роки війни служили в 4 стрілецькій дивізії. Не пам’ятали десятиліттями, і раптом згадали.

Але насамперед визначимо коло тих осіб, факт спілкування яких з гіпотетичним “Комбатом” не викликає ніяких сумнівів. Враховуючи всю суму обставин (існує декілька версій появи “Комбата” – умовно кажучи, “бойові” і “тилова”, невідомо де саме і у якій військовій частині відбувалося фотографування), таким неспростовним свідком може бути лише один – фотокореспондент Макс Альперт, який і зробив знімок “Комбата”. Не викликає жодних сумнівів, що лише він точно знав місце і час фотографування, лише він міг особисто знати й самого “Комбата”. Це очевидно і не вимагає ніяких додаткових доказів.

Але, аналізуючи зміст свідчень М. Альперта, ми зобов’язані будемо ретельно перевірити кожен наведену ним інформацію. Це обов’язок дослідника, якщо він добивається істини.

Саме до М. Альперта і звернувся по телефону журналіст О. Авраменко з запитанням: якщо О. Єрмоєнко пропав безвісти лютої зими 1942 р., то на світліні "Комбат", на якій командир і солдати одягнуті по-літньому, зображений не Олексій Гордійович, а хтось інший. Адже у листі М. Альперта до Івана Єрмоєнка вказано, що знімок зроблено в 1942 чи 1943 роках. Авраменко запропонував майстру свою версію події: *"Якщо Олексій Єрмоєнко пропав у січні 1942 р., то знімок зроблено в 1941 р."*. Не дивно, що М. Альперт легко погодився на перенесення часу події: лист Міністерства оборони – серйозний аргумент. Але при цьому Олексія Єрмоєнка Альперт "не здав", залишивши героєм світліни. Слова Альперта:

"Так, знімок зроблено у 1941 році. Зовсім недавно мені вдалося уточнити час. У мене немає жодного сумніву, що на ньому – Олексій Гордійович Єрмоєнко" [1, с.50].

Розмова Авраменка з Максом Альпертом відбулася у кінці березня 1969 р. Фотомайстер святкував 70-річний ювілей. Його було відзначено черговою урядовою нагородою – орденом Трудового Червоного Прапора. Цілком можливо, що коли б у питанні щодо "Комбата" – політрука він зайняв іншу позицію, розповів би всю правду про обставини появи світліни "Комбат", то нагороди і пов'язаних з нею почестей не було б. Але він погодився на зміну часу події і, здавалося б, "врятував" міф, заявивши, що фотографування відбулося в 1941 р., тобто, до того, як Олексій Єрмоєнко пропав на початку 1942 р. Однак, якщо зйомка справді відбулася в 1941 р. і вона проходила під Ворошиловградом, то "Комбат" – постановочне фото. Адже влітку – на початку осені 1941 р., коли військові ще ходили в літній формі, фронт стояв ще далеко від цього міста.

У тому ж таки 1969 р. у М. Альперта, як єдиного неспростовного учасника події, з'явилася ще одна можливість внести в історію з фотографією "Комбат" повну ясність, знявши суперечності і максимально наблизитися до істини [1, с.50]. Напередодні Дня перемоги він відвідав редакцію газети "Красная Звезда", співробітником якої був під час війни і де розповів про історію появи світліни та її сюжет. Стаття про цю зустріч так і називалася – "История известной фотографии". Автором статті був Р. Рязанов, спеціальний фотокореспондент "Красной Звезды", колега М. Альперта по ремеслу. Без сумніву, Альперт продумав виступ в редакції, адже, по суті, це була промова перед величезною армією читачів "Красной Звезды", яка бажала знати його бачення історії появи світліни "Комбат". Ось цитата з його виступу:

"1941 год. Шли упорные бои за каждую пядь родной земли. Я приехал в один из батальонов, которые готовились к наступлению. Хотелось запечатлеть момент атаки наших бойцов во главе со своим комбатом. Но случилось так, что когда прозвучал сигнал к атаке, командир находился на другом участке, далеко от батальонного НП. И тогда, став во весь рост, политрук и повел атакующие цепи. Снимок получился впечатлительным, динамичным. Его охотно стали печатать фронтовые газеты и другие издания под коротким названием "Комбат". Я назвал так снимок по двум причинам: во-первых, потому, что с самого начала очень хотелось сфотографировать именно командира батальона; во-вторых, потому, что в пылу боя не успел записать фамилию политрука.

Герою не довелось дожить до победы. Он погиб в одном из жестоких боев смертью храбрых" [2].

Коментуючи цю цитату з "Красной Звезды", почнемо з того, що Альперт ще раз датує зйомку 1941 роком. Напевне, він врахував розмову з О. Авраменком і взяв до уваги документ Міністерства оборони, де вказано, що Олексій Єрмоєнко зник безвісти в січні 1942 р. Він діяв логічно: зйомка повинна була відбуватися до офіційного зникнення героя безвісти. Але ж тоді подія мала відбутися не під Ворошиловградом (а саме про це місто фотокор говорив у своїй книзі ще 1962 р.), а на іншій ділянці фронту. Адже Ворошиловград, повторюємо, влітку – на початку осені 1941 р. був ще доволі далеко від фронту. Або фотографування Єрмоєнка відбувалося в радянському тилу і мало постановочний характер.

Читаючи далі, виявляємо, що в 1969, як і сім років перед цим, у книзі "Беспокойная профессия", фотокореспондент говорить про свій *творчий план*, з яким він приїхав на фронт: *"хотелось запечатлеть момент атаки наших бойцов во главе с комбатом"*. Нагадаємо, що "атака" –любимий жанр М. Альперта. Із задумом працювати у цьому жанрі, він прибув в один із батальонів, *"которые готовились к наступлению"*.

Але у статті в "Красной звезде" про атаку вже чітко говориться як про епізод реального бою, а не як його імітацію. Це головне, що відрізняє виступ Альперта в "Красной Звезде" від розповіді про обставини появи світліни "Комбат" в його ж книзі "Беспокойная профессия". Однак, кардинально змінюючи характер події, Альперту і на цей раз не вдалося уникнути явних неточностей і суперечностей, які ставлять під сумнів правдивість його оновленої версії.

Звернемо увагу на очевидне: неправда, що знімок "Комбат" *"охотно стали печатать фронтовые газеты и другие издания"*, про що Альперт писав в листах Івану Єрмоєнку, опублікованих Олександром Авраменком, і повторив в редакції "Красной звезде". Насправді, ця світліна в роки війни (умовно кажучи, по свіжих слідах подій), ніде не публікувалася. Ніхто з прихильників легенди не зробив жодного посилання на газети 1942–1945 рр. При цьому (ще раз наголошуємо), не викликає сумніву, що світліна "Комбат" заслуговувала бути опублікованою і відіграла б мобілізуючу роль в умовах війни.

У згаданій вище телефонній розмові з Альпертом (березень 1969 р., ще до публікації статті з виступом фотокора в "Красной Звезде") О. Авраменко звернувся ще з одним питанням: *"Як же трапилося, що знімок "Комбат" не був обнародований до 1948 року"*. Відповідь Альперта (записана О. Авраменком), кардинально відрізнялася від того, що він сказав на зустрічі в редакції "Красной Звезды" напередодні 9 травня 1969 р.

"Наші війська в той час відступали, і знімок атаки не пішов. Пізніше з'явилася нова форма одягу, і він теж не пішов" [1, с.50].

Назвати таку відповідь переконливою важко. При відступі і військових невдачах, такий знімок, розтиражований у всіх газетах, був би доречний, як ніколи. А нова форма одягу була введена лише в лютому 1943 р. Таким чином, М. Альперт добре знав, як було в дійсності, і не говорив правду.

Правда полягає в тому, що до публікації світлини “Комбат” в 1965 р. про неї мало хто знав. Виставку в 1948 р., присвячену 30-річчю Радянської Армії, відвідало небагато москвичів і гостей столиці. У газеті “Красная Звезда”, в якій “по свіжих слідах” міститься коротка замітка про виставку, про фотографію “Комбат” навіть не згадали [3]. Книгу М. Альперта 1962 року також прочитала обмежена кількість людей, зацікавлених життєвим шляхом автора і мистецтвом фотографії. Лише після 1965 р., коли знімок з’явився у газеті “Правда”, а після цього і у безлічі інших газет, журналів і книг – він став загальновідомим.

Продовжуємо аналізувати згаданий вище виступ фотокора в редакції “Красной Звезды” 1969 р. Альперт в ньому не наполягає, що “Комбат – політрук” загинув саме у тому бою, у якому він підняв бійців в атаку. З тексту можна зрозуміти, що це трапилось пізніше. *“Герою не довелось дожити до победы. Он погиб в одном из жестоких боев смертью храбрых”*, – говорить Альперт.

І останнє: комусь може здатися дрібницею, але її також не можна пропустити. У телефонній розмові з Альпертом (1969 р.) О. Авраменко запитав його й про те, *“яке місце займає це фото в його багаторічній творчості”*. Ми пам’ятаємо, що у своїй книзі “Беспокойная профессия” (1962 р.) він назвав найкращою світлину “В атаку!”. Тепер відповідь була інша: *“Серед усіх військових знімків “Комбат” – найкращий, номер один”* [1, с.50]. Це не просто зміна естетичних смаків – в 70-річному віці таке буває дуже рідко; це підлаштування під домінуючу в СРСР політичну тенденцію, яка після приходу до влади Брежнєва змінилася. У невеликій статті в “Красной звезде” світлина “Комбат” надрукована двічі: перший раз в її класичному варіанті, другий – на фоні сім’ї Єрьоменків, як предмет їх особливого шанування. Нагадаємо, що цю світлину Івану Єрьоменку надіслав сам М. Альперт.

...Прошло ще два роки після публікації в “Красной звезде” світлини “Комбат”. Міф про нього, як про Олексія Єрьоменка, продовжував “розкручуватися”. В 1971 р. на екрани СРСР вийшов фільм Української студії хронікально-документальних фільмів “Безсмертна мить”, де йшла мова про життєвий шлях Олексія Єрьоменка і про його сім’ю. Альперт підтвердив свою нову версію про “Комбата-політрука” Єрьоменка, внісши до неї нову інформацію. Наводимо коротке, 36-секундне інтерв’ю М. Альперта з екрану:

“Будучи военным фотокорреспондентом ТАСС, находясь на Южном фронте, под Ворошиловградом, в батальоне, мне удалось сделать редкий снимок. А было дело так. Шел большой жаркий бой с фашистами. Офицер поднялся из окопа и призвал бойцов в бой. Под громким криком “Ура!” бойцы бросились в атаку и завязался горячий бой. В это время я сфотографировал командира, который призвал бойцов в атаку” [4].

Таким чином, тепер з вуст автора світлини з’являється додаткова конкретика, якої не було ані в його автобіографічній книзі 1962 р., ані у статті в “Красной звезде” 1969 р.: мова вже йде про *“жаркий бой с фашистами”*, про офіцера, який *“поднялся из окопа и призвал бойцов в бой”*, про унікальну миттєвість, коли вдалося сфотографувати командира, який підняв бійців в атаку. Було це на Південному фронті під Ворошиловградом.

Що ж дають в сумі короткі інформації Альперта про його світлину “Комбат”? Ознайомлюючись із ними, навіть уважний читач може заплутатися: якщо знімок був знятий в 1941 році (а про це Альперт говорив і по телефону журналісту Авраменку, і в редакції газети “Красная звезда”), то це ніяк не могло відбутися влітку, чи восени 1941 р. *“на Южном фронте под Ворошиловградом”*. Фронт, вкотре повторюємо, тоді ще не докотився до цього міста.

На початку 70-х рр. до теми “Комбат” приєднався Микола Ночовний, луганський журналіст. З Альпертом, схоже, він особисто не спілкувався, але посилається на розмову з ним своїх колег Бориса Комма і Віктора Бакулєнка, яка, за його версією, відбулася весною 1970 р. Про цю розмову він вперше написав 1974 р., а вдруге – в 1981 р. [5, с.3; 6, с.10]. Ось що сказав (за версією М. Ночовного) Альперт журналістам:

“Снимок я сделал в середине лета 1942 года под Ворошиловградом во время боя. Помню, выбрал окопчик немного впереди линии обороны. Началась сильная бомбардировка. Потом – артподготовка. Фашисты пошли в психическую атаку. И вдруг недалеко от меня поднялся во весь рост офицер, а за ним – бойцы. Я успел нажать спуск своей камеры, и тут осколок вражеского снаряда разбил объектив. Думал, что кадр испортился. Когда проявил пленку, оказалось – изображение на негативе есть. Почему назвал снимок “Комбат”? Сразу же после того, как снял, по цепи пронеслось: “Комбата убили”. Вот и подумал: это тот самый офицер. После боя хотел узнать его фамилию, но меня срочно вызвали в штаб полка”.

Ночовний пише, що цю розповідь журналісти записали в свої блокноти на початку весни 1970 року.

Цю фразу в різних варіантах повторюють багато прибічників міфу про Єрьоменка – “Комбата”. Особливо часто йдеться про зйомку *“Комбата в середині літа 1942 р. під Ворошиловградом, про окопчик попереду лінії оборони і розбитий осколком об’єктив фотоапарата*. Ця інформація стала основою міфу. Але, наголошуємо, автентичності переказу слів Альперта луганським журналістом ніхто не перевіряв і сьогодні перевірити вже неможливо. Достеменно невідомо навіть, де відбувалася зустріч і чи була вона взагалі. Беззастережно сприймати цю занадто екзотичну інформацію немає підстав. Адже у всіх трьох свідченнях Альперта, достовірність яких не викликає сумнівів (книга Альперта “Беспокойная профессия” 1962 р., його інтерв’ю в газеті “Красная звезда” 1969 р., фільм “Безсмертна мить” 1971 р.), не було ключової інформації, яка становила основу міфу: *датування зйомки липнем 1942 року під Ворошиловградом*,

драматичних деталей з *“окопчиком немного впереди линии обороны”, “сильной бомбардировкой”, “артподготовкой”, “психической атакой фашистов” і розбитим об’єктивом від осколку снаряда.*

Тепер – висновок. Макс Альперт, як фотограф “Комбата” і єдиний неспростовний свідок події, у своїх споминах був непослідовним і суперечливим. Він поступово відходив від тієї версії про обставини і час зйомки, яку вперше дав у книзі “Беспокойная профессия” в 1962 р. Не викликає сумніву, що Альперт підлаштовувався під героїчну версію історії про політрука Олексія Єрьоменка як прототипа “Комбата”. Але робив це непродумано і, в порівнянні з досвідченими фальсифікаторами, “непрофесійно”. Складається враження, що говорити *явну неправду* він так і не навчився. Відтак, після ознайомлення з двома його опублікованими і одним записаним на кіноплівку текстом (все *інше – інтерпретації журналістів і самого Івана Єрьоменка, які потребують ретельної перевірки!*) залишається багато запитань. Але всі суперечності в його розповідях зникнуть і на всі запитання будуть одержані вичерпні відповіді, якщо повернутися до версії про зйомку “Комбата” як про продуману виставу, де актори добре вивчили сценарій і діяли відповідно до інструкцій постановника-фотографа.

Звичайно, це не задовольняє творців міфу, бо не вписується в зміст героїчної версії про Єрьоменка – “Комбата”. Щоб зберегти його, вони йдуть по шляху ревізії М. Альперта і сходять на “слизку стежку” - фабрикавання документів і свідчень очевидців. З точки зору історика – це злочин.

Техніка фальсифікації

Вже на початку формування міфу про “Комбата” його “конструктори” змушені були “підправляти” ті свідчення Альперта, які не вписувалися в зміст героїчної версії.

Спочатку це робилося обережно, з повагою до особистості відомого фотомайстра. Це стосується журналіста Олександра Авраменка, який 1969 р., прагнучи зберегти логіку викладу, узгоджував з Альпертом свій текст. З часом, стали діяти грубо і нахабно. Так, проглядаючи у Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г.С. Пшеничного в Києві згадуваний вище фільм “Безсмертна мить” (1971 р.), ми помітили, що після короткого інтерв’ю з Максом Альпертом диктор зауважив: *“Альперт помилився, командир батальйону загинув в бою і Олекса Єрьоменко замінив командира”*. Вдумаймося в цю ремарку: нею ставиться під сумнів не лише коротке кіноінтерв’ю 1971 р., але й більш змістовний виступ Альперта в редакції “Красной Звезды” в травні 1969 р.

Що ж стосується журналіста луганчанина М. Ночовного, то він обрав інший шлях: “доповнив” картину атаки новими деталями, які надали події героїчно-пафосного характеру, а заодно й засвідчили про відчайдушну сміливість самого Альперта.

Але це дрібниці у порівнянні з тим, що зробили ветерани, які називали себе *свідками* подвигу “Комбата”. Вони взяли узгодити найбільші “нестиковки” в легенді про “Комбата”: 1) *літня пора року на світлині Альперта і архівна довідка Міністерства оборони, за якою О. Єрьоменко пропав безвісти у холодну зиму 1942 р. і, таким чином, очолити атаку батальйону 12 липня 1942 р. не міг; 2) інформація Альперта про місце проведення зйомки (під Ворошиловградом), і його ж твердження про час зйомки (1941 рік)*. Узгодження не виходило, адже (вкотре повторюємо) влітку і на початку осені 1941 р. фронт був ще далеко від Слов’яносербська, і фотографування “Комбата” тут могло бути лише постановочне.

Зняти всі ці протиріччя і створити логічну картину подій, в центрі яких був би подвиг Єрьоменка – “Комбата”, взявся Костянтин Гаркавенко. Він був секретарем Вільнянського райкому комсомолу і, за його версією, з початком війни разом з О. Єрьоменком вчився у школі політруків. З курсантами школи вони потрапили в оточення і пробивалися з ними до своїх. Ось його слова:

“Я был старшим в группе. Решил пробиваться. Меня решительно поддержал и Еременко. Ночь была темная, шел дождь. Шли глухим лесом. Когда позже я проверял людей, то оказалось, что с нами нет одного курсанта – Гордея Алексеевича Еременко. Когда вышли из окружения, я оформил на него донесение как на пропавшего без вести. Сходство фамилии и инициалов, видимо, ввело штабистов в заблуждение. Так произошла ошибка. Вместе с Еременко мы были до февраля 1942 года”.

Так була зроблена спроба усунути *першу суперечність* героїчної легенди: Олексій Єрьоменко вийшов з оточення і після необхідної в таких випадках перевірки, знову опинився в армії, був призначений ротним політруком і плином подій йшов до тієї хвилини, коли, за словами К. Гаркавенка, з закликком *“За мной! За Родину! За Сталина! Вперед!”* піднялися, щоб повести бійців в атаку і героїчно загинути.

Ця інформація зустрічається у статтях багатьох журналістів. Зокрема, чи не першим її використав В. Лашенко, який 1979 р. у книзі нарисів “Колхоз – моя судьба” надрукував статтю “Здравствуй, комбат!” [7, с.57]. Книга була присвячена 50-річчю колгоспного ладу в СРСР. Олексій Єрьоменко постає у нарисі Ляшенка як зразковий радянський патріот, комуніст, один з видатних організаторів колгоспного руху на Запоріжжі, який на початку війни став на захист соціалістичної Батьківщини і одержав всесвітню славу завдяки світлині М. Альперта “Комбат”. Журналіст використав розповідь Гаркавенка, щоб надати легенді логічного завершення, яке у його уяві означало перетворення голови колгоспу в альпертівського “Комбата”. Ця всесвітньо відома світлина була своєрідним “знаком якості” на біографії голови колгоспу.

Однак, залишилася *ще одна суперечність*: у легенді подія відбулася в 1942 р., а Альперт – єдиний неспростовний свідок у своїх текстах, листах й інтерв’ю датує її 1941 роком. Як вийшли з цієї ситуації?

Виключно просто, авантюрно і аморально, в дусі генерала Єпішева: “Зачем нужна ваша правда, если она мешает нам жить!”.

У книзі “Жизнь – подвиг” (Запоріжжя, 2007 р.), автором якої значиться Іван Єрьоменко, а редактором і укладачем Микола Клименко, передруковано згадані вище статті О. Авраменка “Кров батьків” і “Син комбата”, в якій слова Альперта *“Так, знімок зроблено у 1941 році”* замінено на *“Да, снимок сделан в 1942*

году” [8, с.77]. Замінено Єрьоменком і Клименком без будь-яких пояснень. В цій же книжці була передрукована і стаття з “Красной звезды” “История известной фотографии” Р. Рязанова. В ній дата – “1941 год” також виправлена на “июль 1942 года”. Такі ж маніпуляції з датами автор Іван Єрьоменко і редактор Микола Зубашенко дозволили собі і у книзі “Шаг в бессметрие”, виданій в 2016 р. Тут дата 1941 р. у тексті Альперта також замінена на 1942 р.

Таким чином, без будь-яких аргументів і пояснень нахабно спотворюються тексти і висловлювання і самого Альперта, і газети “Красная звезда”. Відкидається і визнається помилковою також інформація Міністерства оборони про Єрьоменка як такого, що пропав безвісти. Тобто багато разів помилявся або говорив неправду Макс Альперт, помилялося Міністерство оборони з його архівами, а не помилявся лише колишній секретар райкому комсомолу Костянтин Гаркавенко.

Все просто, творцям міфу про “Комбата”-політрука дуже хотілося, щоб не було жодного сумніву, що зйомка відбулася саме влітку 1942 р. під Слов’яносербськом і що “Комбат” – це Олексій Єрьоменко. Інакше – легенда б розсипалася. А цього не хотілося. Не хотілося правди. Тому довелося говорити явну неправду.

Такі продумані фальсифікації в історичній літературі трапляються. Але після їх виявлення їх авторам і редакторам не довіряють. Ці книги не читають. Вважають, що ніякої достовірної інформації вони не несуть. Ми також мали право поставити на цьому крапку. Але подовжимо роботу, зосередивши увагу на суто технологічному процесі: які ще прийоми спотворення істини були використані творцями міфу про “Комбата”?

Передусім подивимося, що ще наговорив Костянтин Гаркавенко Івану Єрьоменку і журналістам.

Ще раз прочитаємо останні речення історії про вихід з оточення в редакції В. Ляшенка. Гаркавенко говорить: “*Вместе с Еременко мы были до февраля 1942 года... С тех пор с Еременко не встречался*”.

Тепер повернемося до нарису О. Авраменка “Кров батьків”. Там Гаркавенко перекоонує вдову Олексія Єрьоменка: “... Сам бачив: підняв Олексій в атаку батальйон. Пробіг метрів сто і впав. І більше вже не піднявся...” [1, с.45].

Виникає питання: бачив Гаркавенко політрука Єрьоменка, який “підняв в атаку батальйон” чи не бачив? А, може, щось переплутав ветеран. Цілком можна припустити, що він щось забув чи переплутав. Таке буває з літніми людьми. Але для журналіста, який дорожить своєю репутацією, маніпуляції з фактами – річ неприпустима. Професіонали просто зобов’язані перевіряти інформацію. Звичайно, якщо не забули про своє фахове призначення – нести своїм читачам правду.

Але й за радянської влади були різні журналісти. Той же В. Ляшенко, який визнав Олексія Єрьоменка комбатом і прийняв як істину інформацію Гаркавенка про його вихід з оточення, на останній сторінці свого нариса дуже скупо описав подію, яка іншими журналістами подавалася в багатьох деталях і фарбах як героїко-драматичний фінал життя О. Єрьоменка. А він написав лише декілька рядків, які констатують факт його зйомки фронтовим фотокореспондентом, і не більше:

“*Таким образом, выясняется, что в тот раз Алексей Гордеевич Еременко вышел из окружения, был произведен в политруки и направлен в 285 дивизию (чому не 4 с.д.? – Авт.). Через несколько месяцев под Ворошиловградом его снял фронтовой фотокорреспондент*” [7, с.57].

Прихильники “легенди про “Комбата” повинні були обуритися, читаючи ці скупі, майже протокольні, позбавлені належного пафосу строчки. Але це ще дрібниці. Їх обурення взагалі не матиме меж, коли вони прочитають, що було далі:

“*А что же было дальше? Этого мы пока не знаем. Дальнейший поиск пока результатов не дал. Ветеран 285 дивизии подполковник запаса Василий Севастьянович Вerezубчак рассказывает, что он был свидетелем гибели в бою политрука Еременко. Но был ли это тот самый Еременко, а может, подвела память старого солдата – утверждают трудно*” [7, с.57].

Хто ж такий Василь Вerezубчак, який назвав себе свідком героїчної смерті Олексія Єрьоменка і у правдивості спогадів якого В. Ляшенко так сильно засумнівався? На час історії з ідентифікацією “Комбата” він працював головою Токмацького міськвиконкому, був підполковником запаса. Під час війни служив помічником начальника оперативного відділу дивізії і перебував переважно при штабі дивізії. Але під час знаменитої атаки під керівництвом “Комбата” Вerezубчак, за його словами, виявився у розташуванні батальйону: туди його послали відновити перерваний зв’язок і цілком випадково (ще одна випадковість!) він став свідком героїчної смерті Олексія Єрьоменка.

Взагалі, В. Вerezубчак не залишив письмових спогадів і своєї версії події, яку озвучував в розмовах з Іваном Єрьоменком і журналістами [8, с.27, 38, 57, 79; 9, с.58, 63, 65]. Його розповіді плутані, переповнені деталями, які при співставленні, суперечать одна одній. Так буває, коли сценарій події, якої насправді не було, вивчений погано. Доводиться погодитися з журналістом В. Ляшенко: “*подвела память старого солдата*”.

Хоча міг щось додумати й Іван Єрьоменко чи журналісти, які посилаються на Вerezубчака. Адже не всі газетарі спілкувалися безпосередньо з самим Вerezубчаком: більшість – зі своїми колегами, або Іваном Єрьоменком, тому спогади Вerezубчака подавалися в їх інтерпретації. Таким чином, читач одержував інформацію “з третіх рук”. В таких випадках спотворення інформації майже неминуче.

Викладати далі версії прихильників легенди про подвиг політрука – “Комбата” – річ невдячна і малопродуктивна: нічого принципово нового не довідаємося. Тому звернемося до аргументів тих авторів, які попри все стояли на версії про постановочний характер зйомки “Комбат”.

За пошуками прототипу “Комбата” в Запоріжжі, в інших регіонах України, та й в інших союзних республіках, слідкувало багато людей. Про статті О. Авраменка, фільм “Безсмертна мить”, як і про інтерв’ю Альперта в “Красной звезде”, про розмову майстра з журналістами, описану М. Ночовним, про інші публікації на цю тему у середовищі фотокореспондентів і людей далеких від цієї професії, було відомо вже з

середини 1970-х років. Але підозра у тому, що світлина Макса Альперта “Комбат” знята не на полі бою, а має постановочний характер, так і не була розвіяна.

Ось слова запорізького журналіста, який деякий час працював кореспондентом РТАУ-ТАРС Миколи Клименка, редактора і укладача книги Івана Єрьоменка “Жизнь – подвиг”, який у своєму житті багато писав про історію з “Комбатом” і був послідовним противником постановочної версії: *“В 70–80-е годы минувшего столетия я работал в областных газетах в Запорожье и нередко слышал от фотокорреспондентов: мол, это снимок сделан не на войне, а на учении. И указывали детали, которые должны были подтвердить их мнение”* [10].

М. Клименко пише, що ці настрої поширювалися і до публікації книги “Жизнь – подвиг” 2007 р. і, особливо, після її появи, коли *“снова появились тлеющие углы зависти, злорадства, упакованные “правдолюбцами” под правдоискательство”*.

Звернемо увагу на ці деталі й ми (“диявол”, як відомо, ховається в дрібницях), хоча чітко усвідомлюємо, що автоматично попадаємо у розряд тих, кого М. Клименко та інші прихильники легенди про “Комбата” відносять в розряд *“липовых правдоискателей”*, які опинилися в полоні *“зависти и злорадства”* і не бажать визнавати *“правду про “Комбата”*.

Професійним оком фотокореспонденти помітили особливість світлини “Комбат”, зокрема, *звернули увагу на певні відмінності між більш ранніми і пізнішими її публікаціями*. На ранніх варіантах знімків небо світле і чисте. На фото видно майже по коліно ноги комбата – політрука – він стоїть. Бійці лежать на відкритому просторі. Побачимо також веселе обличчя червоноармійця внизу, ліворуч біля ноги. А праворуч крайній червоноармієць також недоречно усміхнений. Командир екіпірований занадто по статутному: у нього в ідеальному стані обмундирування, ремені, кобура, протигазна сумка, бінокль. Перед атакою так не буває.

Порівнявши декілька варіантів світлини, дослідники виявили закономірність: чим пізніше вона виставляється – то ставала все темнішою. Фотожурналісти (“липовые правдоискатели”) кажуть: це не випадково. Вони мали великий досвід роботи в різних місцевих і центральних газетах, бачили різноманітні прийоми маніпулювання свідомістю і все це оцінили як прагнення редакторів шляхом ретушування приховати окремі важливі деталі фотографії, щоб приховати правду.

Один з дослідників, щоб наблизитися до істини, вирішив проаналізувати світлину з суто фахової, “технологічної” точки зору. Це був професійний фотограф, співробітник Запорізького обласного краєзнавчого музею Володимир Лінніков. Він виготовив манекени “Комбата” і солдатів і, враховуючи всі можливості фотоапарата, яким користувався Альперт, провів експеримент. З його повною експертною оцінкою читач може ознайомитися в колективній монографії “Запорізький рахунок Великої війни”. Суть його висновку полягає у тому, що фотографування – *щоб у кадр попав не лише “Комбат”, а й солдати і, при цьому було видно їх спини*, – можливе лише з метрового рівня. Тобто, фотограф був не в окопі, як пише Альперт у своїй книзі “Беспокойная профессия”, в *“в блиндаже, возле его выхода”* [11, с.65-66].

З цього випливає наступне: якщо прийняти версію, озвучену так званими “очевидцями” події і численними журналістами: *світлина знімалася в умовах щільного артилерійського вогню, “большого жаркого боя с фашистами”, психічної атаки фашистів, якій передував наліт сотні ворожих бомбардувальників і т. д.*, – то це означає, що Альперт фотографував, піднявшись на один метр над рівнем землі, перебував у зоні прямого враження противника і йому загрожувала смертельна небезпека.

До певної міри цей потік емоційно-пафосної риторики спровокував сам фотокореспондент, коли в редакції газети “Красная Звезда” в 1969 р. і інтерв’ю на кінокамеру Макса Володимировича 1971 р. говорив про *“горячий бой”* і *“командира, который позвал бойцов в атаку”* як про реальність, яку він зафотографував. Цим він випустив з пляшки джина, який став направляти його вчинки.

Після 1962 р., коли були опубліковані його спогади “Беспокойная профессия”, пройшли роки. Тоді, на початку 60-х він, звичайно, не здогадувався, який величезний резонанс в Радянському Союзі та за його рубежами матиме його фотографія після 1965 р. Тому не було необхідності щось вигадувати, і він говорив правду. А через десятиліття Альперт, як людина свого жорсткого часу, був просто змушений підпорядковуватися новим ідеологічним обставинам. Чи міг він відмовитися брати участь у цій недостойній грі? Враховуючи всю його біографію, ні. Він змушений був пристосовуватись до обставин, як, до речі, робило безліч його сучасників.

А тепер звернемося до свідчення людини, яка з початку 1920-х рр. і до кінця життя знала Макса Альперта особисто, працювала в одному жанрі, тісно спілкувалася з ним. Мова йде про Романа Кармена – відомого радянського фронтowego кінооператора, кінодокументаліста, який був автором багатьох унікальних документальних кінострічок часів війни. У 1974 р., напередодні 75-річчя Альперта, побачила світ його книга “Макс Альперт”. В ній Кармен називає фотокореспондента *“неустовым журналистом”* [12, с.65-66]. В книзі зібрані 102 фотографії майстра, з них 15 – присвячені війні. Серед них – “В атаку!”, “Комбат”, “На параді Перемоги. Червона Площа”, “По дорогах війни”. Кожна з них заслуговує детального коментаря, але Кармен у книзі “Макс Альперт” дає його лише першим двом. Причому, і зміст, і тональність неоднакові.

Про знімок “В атаку!” Р. Кармен пише з піднесенням – так, як і писав про нього в 1962 р. М. Альперт: *“Из серии снимков на эту тему он мне кажется наиболее удачным”*. Кармен уточняє також, що *“это один из первых снимков, сделанных во фронтовой обстановке” Альпертом*.

Як же після цього Кармен оцінює “Комбата”? Адже тема однакова: атака. Легенда про “Комбата” вже ходить теренами Радянського Союзу, в Україні навіть “впізнали” головного героя світлини, і, посилаючись на свою розмову з фотомайстром, Авраменко описав драматичні обставини появи світлини, а Кармен майже повторює слова Альперта, написані ним в 1962 р.: *“Большой творческой удачей Альперта явился его снимок “Комбат”, созданный по авторскому замыслу. Комбат сфотографирован в момент его большого*

душевного напруження: повернувшись по направлению к бойцам, высоко над головой подняв револьвер, он в патристическом порыве звал бойцов в наступление.

Фотография эта стала олицетворением, образным воплощением беззаветного мужества советского воина, готового с оружием в руках защищать родную землю” [12, с.5].

Кармен, без сумніву, знав справжню історію світлини “Комбат”. Напевне, не випадково він пише, що світлина виконана “по авторському замислу”. І коли б у цій історії справді був той драматизм, який в деталях описаний в публікаціях журналістів, коли б реальним фактом був подвиг “Комбата”, самовідданість і героїзм знаменитого на весь Радянський Союз фотографа (сидів під кулями й снарядами в маленькому окопчику “немного впереди линии обороны”; осколок від снаряда розбив об’єктив фотоапарата, і це врятувало життя Альперта, якимось чудом збереглася плівка та ін.), то Кармен, без сумніву, це б описав. Але він виявився чесним перед собою, максимально об’єктивним, і тому залишив все так, як писав в 1962 р. сам Альперт, як було насправді. Саме він помістив у книзі незаретушовану світліну, у якій проглядаються деталі обличчя бійців, на яких фотографі побачили усмішки, абсурдні перед лицем перспективи смерті. Тому його книга й залишилася “непоміченою” для прихильників героїзованої версії “Комбата”. Мало хто з них звернув на неї увагу. Як до речі, і на книгу самого Альперта, опубліковану 12 років перед цим. Замість цього, журналісти у своїх текстах на різний лад повторювали цитати Авраменка, Ночовного, посилалися на Івана Єрьоменка, доповнюючи розповідь власними фантазіями. Про достовірність наведеної ними інформації, її перевірку мало хто турбувався. Розрахунок був на те, що ніхто вголос і не засумнівається. Адже ставити під сумнів приклади героїзму радянських людей, а особливо – комуністів, політруків, означало поставити під сумнів один із головних постулатів радянської ідеології – керівну роль КПРС і наразитися на небезпеку одержати небезпечну репутацію наклепника.

Страсті за “героєм”

Судячи з газетних та інших публікацій 1970–80-х рр., на Запоріжжі і в Ворошиловграді дуже хотіли загальносоюзного визнання молодшого політрука Олексія Єрьоменка як героя світлини “Комбат”. Найкращим способом досягти цього було б посмертне присвоєння йому звання Героя Радянського Союзу. Це була досить поширена тоді практика. Посмертно героями стали десятки учасників війни. Процедура нагород супроводжувалася пропагандистськими кампаніями, розповідями про героїв та їхні подвиги, закликами до молоді бути гідними пам’яті героїв. Пізніше, правда, виявлялося, що не все в цих розповідях відповідало дійсності, і не всі рішення про нагороди були об’ґрунтованими. Про ці неприємні обставини посмертної героїзації через деякий час ставало відомо і вони справляли негативний вплив на суспільство. Але, принаймні, не було ніяких сумнівів у тому, що той чи інший кандидат на нагороду був реальною людиною воєнного часу. З Олексієм Єрьоменком було інакше. Була не спростована версія про постановочний характер світлини “Комбат”, яка ставила під сумнів подвиг політрука Єрьоменка.

Попри це, питання про надання Олексію Єрьоменку звання Героя розглядалося на найвищому партійному рівні Запорізької та Ворошиловградської областей. Про це залишилося достатньо свідчень. Зокрема, Іван Єрьоменко в інтерв’ю журналісту В. Полюшку розповів, що перші секретарі Луганської й Запорізької обкомів компартії України Борис Гончаренко і Михайло Всеволожський неодноразово зверталися до генсека ЦК КПРС Брежнєва з проханням розглянути питання про присвоєння Олексію Єрьоменку звання Героя Радянського Союзу. З цим проханням зверталися до нього на зустрічах ветеранів і колишніх фронтовики. Вручали навіть друковані матеріали про політрука Єрьоменка і його подвиг, про історію будівництва монумента політпрацівникам Радянської Армії біля Слов’яносербська. Розповідають, що генсек розчулився і навіть назвав несправедливістю те, що Єрьоменко не має нагороди [13]. Старше покоління знає, що Леонід Ілліч не тільки сам любив ордени і медалі, а й щедро роздавав їх іншим. Захопленість нагородами навіть стала темою численних анекдотів. Якби з об’ґрунтуванням все було більшменш нормально, то поза сумнівами вже в 1970-ті, максимум – у 1980-ті роки був би Олексій Єрьоменко посмертно нагороджений званням Героя Радянського Союзу.

Але за Брежнєва Олексій Єрьоменко так і не став Героєм Радянського Союзу. У чому ж справа? Чому перші секретарі обкомів двох “особливо зацікавлених” областей України – Запорізької і Луганської – Михайло Всеволожський і Борис Гончаренко (до речі, досить впливові і авторитетні у вищому партноменклатурному середовищі люди) не змогли переконати партійно-радянське керівництво СРСР в необхідності і об’ґрунтованості представлення Олексія Єрьоменка до найвищої держаної нагороди? Пояснюючи причини відмови, Борис Гончаренко називає інтриги “сірого кардинала” кремлівського двору Михайла Суслова. Про це Гончаренко неодноразово говорив Івану Єрьоменку [14, с.32]. В дійсності, все значно простіше: не було необхідних доказів і впевненості, що на світліні “Комбат” зображений саме політрук Олексій Єрьоменко, який піднімає бійців в атаку і гине в момент героїчного пориву. А контраргументи переважали, і тому в радянські часи Єрьоменко не став Героєм.

1991 р. Радянський Союз розпався, але прагнення добитися для Олексія Єрьоменка Героя Радянського Союзу в Запоріжжі не зникло. Особливо активні прихильники міфу звернулися до голови “Постійної президії ради народних депутатів СРСР” Сажи Умалатової з відповідним клопотанням. Оформили навіть нагородний лист [9, с.35]. Сьогодні вже мало хто пам’ятає про цю екзотичну особу і очолюваний нею карикатурний орган, який був створений в 1992 р. на зборах групи колишніх народних депутатів колишнього Радянського Союзу, що назвали себе “IV Надзвичайним з’їздом народних депутатів СРСР”. Як і сам з’їзд, його “Постійна президія” були нелегітимними. Їх членів називали “політичними бомжами”, але вони створювали ілюзію існування СРСР і за підписом Умалатової від імені неіснуючої держави охоче “роздавали” звання Героя

Радянського Союзу і Героя соціалістичної праці. До неї і звернулися запорізькі “єрємінці”. Але відповіді не одержали.

Нічого не залишалося, як звернути свій погляд на Київ.

В умовах незалежності Іван Єрмоєнко і його однодумці неодноразово зверталися до президентів України з клопотанням щодо посмертного присвоєння своєму батьку звання Героя України. При цьому будь-яке пояснення необґрунтованості цієї вимоги Іван Єрмоєнко пояснює “підступами” бандерівців, “свободівців” та інших сумнівних, за їх переконанням, елементів. Про все це Іван Єрмоєнко детально розповів в 2013 р. журналістам Миколі Зубашенку, який через три роки став редактором його останньої книги “Шаг в бессмертие”, і Сергію Григор’єву [14, с.162-166, 171-172, 175].

Багато разів, зібравши наявні матеріали, заручившись підтримкою ветеранів, прокомуністичних і проросійських організацій, Іван Єрмоєнко звертався у найвищі державні структури незалежної України. Здається, вперше (і тричі!) було це в часи президентства Кучми, але безуспішно. “Реакции – ноль”, – коментує С. Григор’єв. Що ж до Президента Віктора Ющенка, якого Іван Єрмоєнко називає “бандеровцем”, до нього він особисто не звертався, бо впевнений, що “уж точно бы не присвоил Алексею Еременку Героя...”. Але після того, як Ющенко посмертно звання Героя України присвоїв старшому лейтенанту Олексію Бересту, який штурмував Рейхстаг і підняв над ним Прапор Перемоги, а також генерал-лейтенанту Кузьмі Дерев’янку, що від імені СРСР підписував акт капітуляції Японії, у Івана Єрмоєнка з’явилася надія, що наступним Героєм буде його батько. Іван Єрмоєнко добився, щоб клопотання до Президента Ющенка підписав губернатор Євген Червоненко. Заручившись офіційною підтримкою з боку міських і обласних властей Запоріжжя, з проханням до Віктора Ющенка звернулася місцева ветеранська організація. Однак, позитивної відповіді і на цей раз не було.

Коли Президентом України став Віктор Янукович, почалася нова кампанія “героїади”. В 2010 р. з пропозицією про присвоєння Олексію Єрмоєнку звання Героя України виступив голова Запорізької обласної держадміністрації, регіонал Борис Петров. Відповідне клопотання було направлено Януковичу. Після цього на адресу Адміністрації Президента було направлено ще декілька листів запорізьких ветеранських та інших прокомуністичних і проросійських організацій, глав міських рад, керівників засобів масової інформації. Звернення із закликом про нагородження Олексія Єрмоєнка до Президента підписали голова “Русского культурного центра” та інших проросійських організацій Володимир Пашков і верховний отаман козачого війська Запорізького низового Олександр Панченко [15]. Читач може сам оцінити політичну спрямованість цієї кампанії.

Особливо активізувалася вона напередодні 12 липня 2012 р. – перед гіпотетичним 70-річним ювілеєм подвигу Олексія Єрмоєнка. Члени “Слов’янської гвардії” з Запоріжжя виставили пікети з плакатами в центрі Запоріжжя, а потім і перед Адміністрацією Президента в Києві. Вимога була одна: негайно присвоїти Олексію Єрмоєнку звання Героя України. Деякі ЗМІ повідомили, що Президент підписав указ і назвали навіть його число і номер. Але виявилось, що це помилка. Указу не було. Цікаво, що повідомив цю новину Івану Єрмоєнко, за його словами, “журналист Сережа Григорьев” – один із запорізьких конструкторів міфу про Єрмоєнка – “Комбата” [14, с.159-160].

В липні 2013 р. до Януковича з колективним листом звернулися керівники проросійських організацій – “Международного Георгиевского Союза” (В. Рогов), “Славянской Гвардии” (А. Шарлай), “Союза граждан Украины” (А. Наталенко), “Казачьей спецдружины Сич” (А. Патаман) та інші [16]. Сподівалися на успішне закінчення “героїади”. Але вкотре одержали відмову. Від проросійського Януковича, його адміністрації і не менш прихильних до “русского мира” запорізьких чиновників шанувальники версії “Олексій Єрмоєнко – “Комбат” такого не очікували. Іван Єрмоєнко пояснив відмову таким чином: “...Мне кажется, он боялся. Он боится бандеровцев. Он понимает, что если он присвоит звание Героя Алексею Еременко, то тут же поднимется вся эта бандеровская рать: почему Шухевичу и Бандере отменили звание Героя, а тут...”.

Читаючи цю фразу, вкотре переконаємося, що І. Єрмоєнко занадто політизує ситуацію. Для сучасної України це звичайне явище, коли намагаються приховати справжні причини чи наміри. Вкотре повторюємо: насправді, все було значно простіше. Не дивлячись на симпатії режиму Януковича до прокомуністично налаштованих ветеранів, документи, що їх представив Іван Єрмоєнко, не переконали чиновників. Міністерство юстиції України, наприклад, відмовилося проводити експертизу фотографій і переслало документи головному управлінню юстиції Запорізької області. У свою чергу Запорізька юстиція відповіла заявнику, що не займається експертизою і експертними дослідженнями. Особливо різко були налаштовані в “Державному комітеті у справах ветеранів України”, до якого Адміністрація Президента передала запит для розгляду про посмертне нагородження. Схоже, там вже знали суть проблеми і її “підводні камені”. Ці люди у своєму житті часто зустрічалися з різними авантюристами і пройдисвітами, які спекулювали на подіях воєнного часу, тому виявилися “прямолинійними”, “недипломатичними” і відповіли на запит про нагороду прямо: “...На снимке “Комбат” вовсе не Еременко. ...Военный корреспондент Макс Альперт врет, сделал он этот снимок, на учениях, где-то в 38 году еще” [14, с.163].

Добиваючись “свого” від української влади, Іван Єрмоєнко, як свідчить журналіст М. Зубашенко, одночасно продовжували діяти і в “російському напрямку”. Він написав листа Президенту Росії Володимирі Медведєву, а після того, як в РФ цей пост зайняв В. Путін, планував звернутися і до нього. Думка така: оскільки не дають батьку Героя в Україні, можливо дадуть у Росії? Черговий термін перебування Путіна на посту Президента вже завершується, і Єрмоєнко, напевне, вже звертався нього і, як і обіцяв, надіслав в Москву нову книгу про батька, видану в 2016 р. Здається, Івану Єрмоєнку байдуже, з чиїх рук він одержить батьківську Зірку Героя. Головне – щоб вона була.

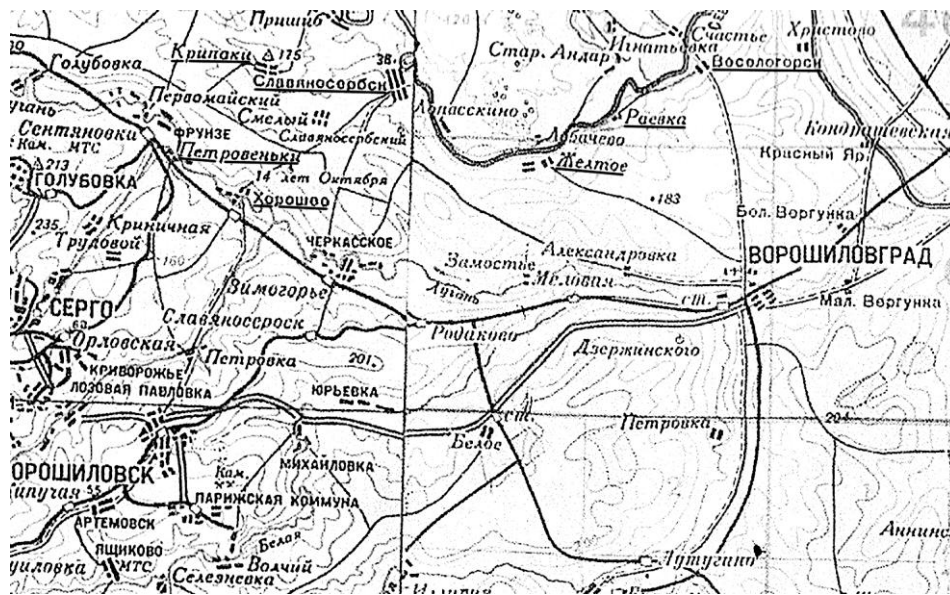
Що ж стосується ідеологічної бази, то вона під таке рішення вже підводиться. В статті Тетяни Васильєвої, розміщеній в 2012 р. на московському сайті “Коммунисты столицы”, Олексія Єрьоменка називають “русским солдатом-победителем”, правда при цьому роблять уточнення: “Еременко украинец, но все-равно русский” [17]. Російський українофоб Микола Старіков свою статтю про Олексія Єрьоменка написав під заголовком: “Русский комбат, погибший под Луганском” [18]. Напевне, розраховують на нерозбірливість російської влади, адже мова заходить про Україну і є можливість вкотре звинуватити “київську хунту” у неповазі до ветеранів війни.

Але вся ця антиукраїнська істерія з елементами політичної шизофренії знаходить все слабший відгук у суспільстві. Проте росте прагнення, врешті-решт, розібратися, що ж було насправді і поставити остаточну крапку в історії з “Комбатом”. З’являються ентузіасти, які замість того, щоб блукати манівцями в пошуках фальшивих аргументів, звернулися до архівних фондів. Власне, це те, що вже давно належало зробити Івану Єрьоменку і його численним прихильникам в Україні і поза нею. Тим більше, що сьогодні для цього не обов’язково їхати до Москви. Ми живемо в інформаційну епоху, і якщо якась подія залишила помітні сліди в архівних фондах, то їх можна виявити за власним письмовим столом, працюючи з комп’ютером і переглядаючи в Інтернеті сайти різних громадських об’єднань, які займаються військовою тематикою.

Вивчаючи їх, можна точно, в деталях описати де, коли і як воювала влітку 1942 р. 12-а армія (12 А), а у її складі 4-а стрілецька дивізія (4 сд) і 220-ий стрілецький полк (220 сп). В такій постановці проблема альпертівського “Комбата” ще не розглядалася, але лише таким чином можна внести остаточну ясність у ключові питання нашого дослідження: що ж насправді відбувалося 12 липня 1942 р. на позиціях біля села Хороше під Слов’яносербськом; де в цей час перебувала і чим займалася 4-а стрілецька дивізія і 220-ий стрілецький полк; чи служив у лавах цього полку молодший політрук Олексій Єрьоменко.

Вперше дослідження, яке дає відповіді на ці питання, провів запорізький дослідник військової історії Олександр Попов. Відсилаємо читачів – прихильників обох версій історії з “Комбатом” – до його ґрунтовного, скрупульозно-точного аналізу, виконаного на підставі документів ЦАМО, які розміщені на сайтах “ОБД-Мемориал”, “Память народа”, “Подвиг народа”, “Дон-1942”. Серед іншого, О. Поповим використані уривки з оперативних зведень радянського Генерального штабу, які висвітлюють події в районі Луганська, коли й відбулася подія, описана в легенді про “політрука – “Комбата”. Цей аналіз викладений у його статтях і доступний для всіх [19, с.128-133; 20]. Тому текстуально повторяти його немає необхідності. Обмежимося коротким викладенням його висновків.

Розібратися в цих висновках нам допоможе наведена нижче карта, на якій позначені підкресленнями ключові для розуміння ситуації населені пункти – Хороше, Петровеньки, Кріпаки, Слов’яносербськ, Жовте, Раївка і Веселогорськ.

1. Наприкінці червня 1942 р. німецькі війська танковими ударами прорвали радянську оборону на правому крилі Південного фронту, обійшли Ворошиловград зі сходу і поставили декілька радянських армій перед загрозою оточення. У цій ситуації було прийняте рішення з настанням темряви 10 липня почати організований відступ військ Південного фронту, у т. ч. і 12-ої армії. Цей відступ вже детально описаний в науковій і науково-популярній літературі, а Олександр Попов використовує для його характеристики ще й архівні документи [21, 22, 41-43].

2. Село Хороше під Слов’яносербськом, яке постійно згадується в історії про політрука – “Комбата”, перебувало в цей час під контролем 349-ї сд (комдив полковник А.І. Щагін). Саме так: с. Хороше контролювала не 4-а, а 349-а стрілецька дивізія 12-ої армії. Про це переконливо свідчать документи ЦАМО, виявлені і надруковані О. Поповим [23, с.280-282; 24].

3. Що ж стосується 4-ої стрілецької армії, то станом на 10 липня вона одержала наказ прикривати відхід 12-ої армії і евакуацію Луганська. З цією метою 13 липня вона передислокувалася з-під м. Серго (тепер – Кадіївка) в район населених пунктів Жовтого, Раєвки і Веселогорського, і там закріпилася на новому рубежі. Це підтверджують архівні документи. На карті видно, що ці села досить далеко від Хорошого. На цій лінії 14–15 липня дивізія обороняла вказаний рубіж. Найсильнішими були бої 15 липня. Дивізія героїчно оборонялася і зазнала значних втрат. Про це свідчать архівні документи [25, с.114-122; 26, с.123-132; 27].

5. Що ж стосується сіл Хороше, Петровеньки і Кріпаки, то там 12–13 липня вела бої 349 сд, але після наказу командування в ніч на 14 липня була відведена до Луганська в резерв, і Хороше зайняли німці [28].

6. Взагалі, бій 15 липня 1942 р. був єдиним, який 4-а стрілецька дивізія вела на Луганщині після оголошення 6 липня наказу про загальний відступ [27].

Таким чином, 4-а стрілецька дивізія 12-ої армії Південного фронту у своїй історії жодного разу, жодним чином не була пов'язана з селом Хорошим на Луганщині. Так що, подвигу політрука Олексія Єрьоменка (якщо він справді воював у складі 4 сд) там не могло бути. Хіба що у хворобливій уяві міфотворців.

Замість післямови

На цьому можна було б поставити крапку. Все гранично ясно. Але все ще залишається питання морально-етичного характеру. Воно виникло вже на перших сторінках нашої розповіді. Чому у цій історії з “Комбатом” так багато неперевіреної інформації? Зокрема, як могли погодитися ветерани 4 стрілецької дивізії на роль свідків того, чого не бачили особисто і чого не було в дійсності? Всі вони солідні люди, пройшли війну, були членами КПРС, займали відповідальні посади... І раптом пішли на відверту фальсифікацію. Могли б багато і правдиво написати про те, як 4-а сд (а у її складі і 220-й стрілецький полк) 15 липня 1942 р. прикривала відступ 12-ої армії і евакуацію Луганська. Там було багато героїчного і трагічного, була звитяга і жертвність, про яку варто нагадати нашим сучасникам. Але писати про це вони не стали. Всю свою енергію спрямували на те, щоб витворити пафосно-героїзовану легенду з політруком – “Комбатом”, яка не мала ніякого відношення до дійсності. І тут поняття мораль і правда відступають на другий план. Знову згадується генерал Єпішев і його кредо: *“Зачем нужна ваша правда, если она мешает нам жить”*.

Отже, якщо правда заважає комусь жити, її можна зігнувати і замінити на неправду. Весь міф про Єрьоменка – “Комбата” ґрунтується на фальсифікаціях і відвертій неправді. Його творці вже 50 років йдуть по шляху перекручень і підтасовок, не зупиняючись перед спотворенням текстів, у тому числі й заслужених авторитетів. Ми вже згадували, як вони сфальшували тексти і виступи Макса Альперта. Тепер розкажемо, як жертвою їх фальсифікацій став і командир 4-ої стрілецької дивізії Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант Іван Павлович Рослий, з яким Іван Єрьоменко був особисто знайомий.

Про свою зустріч з Іваном Єрьоменком і його сином генерал пише в книзі “Последний привал – в Берлине”, яка була опублікована в 1983 р. Про політруків і про компартійне керівництво на війні колишнім комдивом було сказано багато. Без підкреслення “керівної ролі” комуністів партійна цензура не “пропускала” в ті роки військові мемуари, навіть коли їх авторами були такі видатні воєначальники, як, наприклад, маршал Георгій Жуков. Розповідь про легендарного “Комбата” – політрука могла б стати окрасою книги. І генерал не утримався. Півтори сторінки своїх мемуарів він присвятив партійно-політичній роботі в бойовій обстановці і в її контексті згадав про Олексія Єрьоменка, політрука, якого назвав *“одним из представителей славной когорты политработников”* [29, с.204].

Немає сумніву, що генерал знав про існування легенди. Про це свідчить той факт, що у книзі є ілюстрація із зображенням “Комбата” із написом: *“Политрук А.Г.Єременко поднимает бойцов в контратаку. Лето, 1942 г.”*. У тексті сказано, що цей політрук служив у 220-му стрілецькому полку 4 дивізії, якою командував генерал Рослий. Однак, коли б йому попалася в руки книга Івана Єрьоменка “Шаг в бессмертие”, генерал би обурився. У ній він знайшов би текст на п'яти сторінках під назвою *“Дивизия стойко обороняла рубежи”*, який приписується йому, генералу Івану Рослому. В цьому тексті генерал, з одного боку, помітив би свої слова, передруковані з його мемуарів, а з іншого – побачив би, що його примітивно і нахабно перебрехали.

Так, в мемуарах генерал пише, що після наказу про негайний відступ, 4-а сд непомітно знімається із своїх позицій і переходить в район біля міста Серго (Кадіївка), а потім, здійснивши 25-кілометровий марш і *“составляя аррьергард 12-й армии, займет рубеж село Желтое – Суходол и ... удержит на нем противника до темноты”* [29, с.65-66]. Що стосується Олексія Єрьоменка, то в мемуарах сказано розпливчасто: служив в 1942 р. в 220-му стрілецькому полку, *“водил свою роту в победную контратаку политрук... Тот бой стал для него последним”* [29, с.204]. І більше про Олексія Єрьоменка нічого! Ні слова! А у книзі “Шаг в бессмертие” авторства Івана Єрьоменка, генералу Рослому приписуються зовсім інші слова: *“А нашей дивизии была поставлена задача занять рубеж в районе сел Хорошее и Петровеньки и 12 июля удержат противника до темноты”* [14, с.20]. Різні завдання і (подивіться карту) різна географія, зовсім різні дати подій. Насправді, нічого про рубіж 4-ої сд в районі сіл Хороше – Петровеньки Іван Рослий у своїй книзі не міг написати і не написав. Абсолютно ясно, що мемуари генерала Рослого фальшували, підлаштовуючи їх текст під легенду про Олексія Єрьоменка як про політрука – “Комбата”.

Хто ж переписував мемуари Івана Рослого і несе перед читачем відповідальність за їх фальсифікацію? Щоб одержати відповідь не це питання, слід згадати Івана Єрьоменка – автора книги “Шаг в бессмертие”, і членів редколегії – журналістів Миколу Зубашенка і Михайла Клименка; голову Запорізької міської ради ветеранів війни, генерал-майора Віктора Короленка; экс-депутата Верховної Ради Олексія Бабуріна, який до заборони КПУ був головним комуністом Запоріжжя.

Щоб завершити розмову про морально-етичний бік міфу, проінформуємо читача, що у вересні 1980 р. Іван Єрьоменко і його син, Андрій, тоді курсант Одеського вищого командного артилерійського училища, відвідали генерала в Москві і в деталях виклали йому свою версію подвигу батька і діда – Олексія Єрьоменка. Відомо, що Іван Павлович Рослий тоді був тяжко хворий і помер 15 жовтня 1980 р. У якому стані він спілкувався із своїми запорізькими гостями і коли у свої мемуари устатив епізод про політрука – “Комбата”, нам невідомо. Однак, як зазначалося вище, генерал *нічого не написав* про бій 220 стрілецького полку біля села Хороше і що у цьому бою героїчно загинув політрук Олексій Єрьоменко. Це написав, фальсифікуючи генерала, автор, чи хтось з названих вище членів редколегії книги “Шаг в бессмертие”. Без сумніву, ця людина добре знала, що Івана Рослого вже немає серед живих і він особисто не зможе протестувати проти фальсифікації свого тексту. При цьому, про репутацію бойового генерала, Героя Радянського Союзу не думали. Турбувалися про врятування недолюблого міфу і ради цього йшли на обман. До того ж робили це так примітивно, грубо і нахабно, що викликає відразу.

...А у центрі Запоріжжя на Алеї Слави перед горельєфом “Комбат” ще і сьогодні стоїть гранітний обеліск, на якому викарбовано: *“На монументе “Комбат” увековечен героический подвиг нашего земляка. Политрук Еременко Алексей Гордеевич. Погиб 12 июля 1942 г.”*. Біля монумента збираються прихильники легенди про “Комбата”. 9 травня 2017 р. там зібралися прихильники ідеї “Полк Победы” - запорізького клону російського “Бессмертного полка”. Білборди “Полка Победы” з зображенням Олексія Єрьоменка розміщуються на вулицях Запоріжжя. 12 липня 2017 р., в день 75-річчя “подвигу” “Комбата”, там зібралася група ностальгуючих прокомуністичних ветеранів і політиків-ляльководів. Вона сподівається, що їх час ще не пройшов.

Все ще стоїть і біля пам'ятника політпрацівникам під окупованим Слов'яносербськом стела, де ще залишилося: *“Подвиг А. Г. Еременка”*. Але сьогодні ці слова вже нагадують не про подвиг, а про подію, якої насправді не було. І про солдата, доля якого так і залишилася невідомою. А ще – про людське марносластво. А також, про правду життя, яка, попри все, пробиває собі дорогу крізь щільну товщу зашкарбулених ідеологічних міфів комуністичної доби.

Джерела та література

1. Авраменко О. Прометееві діти : сучасна Запорізька хроніка / О. Авраменко. – К. : Рад. письменник, 1970. – 112 с.
2. Рязанов Р. История известной фотографии // Красная Звезда. – 1969. – 9 мая.
3. Великая Отечественная война в художественной фотографии // Красная Звезда. – 1948. – 5 марта.
4. Безсмертна мить. Кінофільм. Сценарій – М. Шудря, режисер – А. Слісаренко. – К. : Українська студія хронікально-документальних фільмів. Укркінохроніка. – 1971. – 3 1 хв. 19 с. – до 1 хв. 55 с. // Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного. – Архівний № 4971.
5. Ночовний Н. Комбат // Комсомольское Знамя. – 1974. – 5 апреля. – С. 3
6. Ночовний Н.В. Кто ты, комбат? // Нет безымянных героев. – Донецк: Донбасс, 1981. – С. 10.

7. Ляшенко В. Здравствуй комбат // Колхоз – моя судьба. – Москва: Колос, 1979. – С. 52-57.
8. Еременко И. А. Жизнь – подвиг / И. А. Еременко. - Запорожье : ООО "ИПО "Запорожье", 2007. – 128 с.
9. Дубровин И. А. Легендарный комбат: (Материалы, документы, фотографии) / И. А. Дубровин. – Запорожье : Просвита, 2005. – 100 с.: ил.
10. Шилин Д. Судьба "Комбата" [Электронный ресурс] / Дмитрий Шилин // ХайВей. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://h.ua/story/359724/>.
11. Альперт М.В. Беспокойная профессия / Под ред. Е.А. Иофиса. – М. : Искусство, 1962. – 85 с.
12. Кармен Р. Л. Макс Альперт / Роман Кармен, нар. артист СССР, лауреат Ленинской премии. – М. : Планета, 1974. – 120 с.
13. Полюшко В. Комбат Еременко из села Терсянка // 2000 (Еженедельник). – 2007. – 11-17 мая.
14. Еременко И.А. Шаг в бессмертие / Иван Ерёменко. – Запорожье : Днепропетровский металлург, 2016. – 224 с.
15. Егорова И. Легендарному "Комбату" – Героя Украины! // Индустриальное Запорожье. – 2011. – 22 февраля.
16. Запорожское казачество просит Януковича присвоить звание Героя Украины посмертно младшему политруку Ерёменко [Электронный ресурс] // Факты и комментарии. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: <http://fakty.ua/news/20705-zaporozhskoe-kazachestvo-prosit-yanukovicha-prisvoit-zvanie-geroia-ukrainy-posmertno-mladshemu-politruku-eryomenko>.
17. Васильева Т. История "Комбата" и политрука Подробнее: <http://comstol.info/2012/07/obshhestvo/4217> [Электронный ресурс] / Татьяна Васильева // Коммунисты столицы. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://comstol.info/2012/07/obshhestvo/4217>.
18. Вольнец И. Русский комбат, погибший под Луганском [Электронный ресурс] / Ирина Вольнец // ПВО Николай Стариков. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://nstarikov.ru/club/46295>.
19. Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.] ; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя : Просвіта, 2013. – 416 с.
20. Попов О. Обережно! Вірус "Комбат"! або політрукотворчість ВОРЧИСТЬ [Электронный ресурс] / О. Попов // ДОСМЕ – Режим доступа до ресурсу: http://www.docme.ru/doc/134765/oberezhno--v%D1%96rus-kombat--abo-pol%D1%96trukotvorch%D1%96st._--word.
21. Положение сторон к вечеру 27 июня 1942 года и планы немецкого командования на проведение операции "Блау" и "Клаузевиц" [Электронный ресурс] // Дон 1942 – Режим доступа до ресурсу: <http://don1942.ru/maps/item/polozhenie-storon-k-vecheru-27-iyunya-1942-goda-i-planu-nemetskogo-komandovaniya-na-provedenie-operatsii-blau-i-klauzevits>.
22. Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации ЦАМО – Ф. 228 – Оп.701, Спр.825 – Арк. 41–43.
23. Черемин А. А. Правда о Великой Отечественной войне. Из истории 349-й стрелковой дивизии / Александр Александрович Черемин. – Москва: Печ. традиции, 2009. – 463 с.
24. Оборона нижнего Дона с 16 по 31 июля 1942 г. [Электронный ресурс] // Дон 1942 – Режим доступа до ресурсу: <http://don1942.ru/maps/item/maps31oborona-nijnego-dona-s-16-po-31-june>.
25. ЦАМО. – Ф. 28(16). – Оп. 1072. – Спр. 481е. – Арк. 114–122.
26. ЦАМО. – Ф. 28(16). – Оп. 1072. – Спр. 481е. – Арк. 123–132.
27. Боевые действия в большой излучине Дона 28 июня – 23 июля 1942 года (Воронежско-Ворошиловградская оборонительная операция) [Электронный ресурс] // Дон 1942 – Режим доступа до ресурсу: <http://don1942.ru/maps/item/boevye-dejstviya-v-bolshoj-izluchine-dona-28-iyunya-23-iyulya-1942-goda-voronezhsko-voroshilovgradskaya-oboronitel'naya-operatsiya>.
28. Оборона нижнего Дона с 16 по 31 июля 1942 г. [Электронный ресурс] // Дон 1942 – Режим доступа до ресурсу: <http://don1942.ru/maps/item/maps31oborona-nijnego-dona-s-16-po-31-june>.
29. Рослый Н. П. Последний привал - в Берлине / Н. П. Рослый. – Москва: Воениздат, 1983. – 303 с.

Turchenko F. The "Kombat" photo: myth and reality (popular science essay)

The article reveals the history of the famous "Kombat" photo by Max Alpert. Various versions of its appearance are considered, searches for the prototype of the commander depicted on it, the place, time and circumstances of photographing are described. Attention is focused on the analysis of the reliability of documents, the truthfulness of the information given in publications of journalists and certificates of veterans. The author departs from a purely heroic version of the story of the "Kombat", which dominates in Ukrainian and Russian publications of recent decades. The myth about the "Kombat" as political instructor Olexiy Yeremenko, is debunked based on a thorough analysis of historical sources.

Key words: the "Kombat" photo, political instructor, myth-making, falsification.